

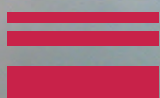
Lisa Govasli Nilsen, Åse Langballe & Grete Dyb

«Men hva er det egentlig ment for?»

Voldsoffererstatning til de overlevende etter terrorangrepet på
Utøya 22. juli 2011

Nasjonalt kunnskapssenter

om vold og traumatisk stress a/s

www.nkvts.no

«Men hva er det egentlig ment for?»

Voldsoffererstatning til de overlevende etter terrorangrepet på Utøya 22. juli 2011

Lisa Govasli Nilsen, Åse Langballe & Grete Dyb

Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) er et selskap under Unirand AS som er heleid av Universitetet i Oslo. NKVTS består av tidligere Psykososialt senter for flyktninger, Kompetansesenter for voldsofferarbeid, Nasjonalt ressurscenter for seksuelt misbrukte barn og deler av Kontoret for katastrofepsykiatri.

Formålet med senteret er:

Å utvikle, vedlikeholde og spre kompetanse og kunnskap som kan bidra til:

- Å redusere helsemessige og sosiale konsekvenser av vold og traumatisk stress
- Å forebygge vold og traumatisk stress

Senterets oppgaver er forskning, utviklingsarbeid, undervisning, formidling og veiledning.

Bak opprettelsen av senteret står:

Barne- og likestillingsdepartementet, Helse- og omsorgsdepartementet, Justis- og politidepartementet, Forsvarsdepartementet og Arbeids- og inkluderingsdepartementet.

ISBN 978-82-8122-093-5 (trykk)

ISBN 978-82-8122-094-2 (PDF)

ISSN 0809-9103

Henvendelse vedrørende publikasjonen rettes til Nasjonal kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. Kontaktinformasjon på www.nkvts.no

Forord

I denne rapporten har vi sett på hvordan de overlevende etter terrorangrepet på Utøya opplevde å få utbetalt voldsoffererstatning. Arbeidet er utført på oppdrag fra Justis- og beredskapsdepartementet, som en del av forskningsprosjektet «Rettssakens innvirkning på Utøya-ungdommens psykiske helse». Dette er et tverrfaglig prosjekt, og innebærer i tillegg til helseperspektivet, tematikk som kriminologi, politietterforskning, straffeprosess og barnerett. Prosjektet ligger inn under Utøya-studien ved NKVTS, som har en overordnet målsetning om å kartlegge over tid hvordan det går med de som ble utsatt for terroren på Utøya 22. juli 2011.

Rapporten er skrevet av Lisa Govasli Nilsen, Åse Langballe og Grete Dyb. Forfatterne vil takke Solveig Laugerud som var en sentral bidragsyter i initieringen av dette prosjektet, samt under datainnsamlingen. Videre ønsker vi å rette en stor takk til Karl Dahlstrand ved Universitetet i Lund, for mange gode innspill og konstruktive bidrag til prosjektet.

Tusen takk også til Marianne Jakobsen, Tine K. Jensen, Kristin Alve Glad og Jon-Håkon Schultz for gode råd og nyttige innspill i løpet av skriveprosessen. Samtidig ønsker vi å takke Linda Holen Moen for administrativ støtte og Hege Eriksen Oswald for hjelp med referanselisten.

Innhold

Forord	3
Innhold	4
Tabelloversikt	6
Sammendrag	7
Summary	10
1 Innledning	13
1.1 Forskningsspørsmålet og avgrensning av fokusområdet	14
1.2 Rapportens oppbygging	15
2 Bakgrunn	16
2.1 Voldsoffererstatning: Ulike veier til målet	16
2.1.1 Voldsoffererstatning i Norge	17
2.2 Hvordan kan vi forstå voldsoffererstatningsordningen?	18
2.2.1 Hvorfor utbetaler vi oppreisningserstatning?	19
2.2.2 Hvordan opplever ofrene å få voldsoffererstatning?	20
2.2.3 Terrorofre: En gruppe – mange individer	23
3 Data og metode	27
3.1 Datainnsamling	27
3.1.1 Utvalget	28
3.2 Ethiske avveininger	29
3.3 Tematisk og fenomenologisk analyse	31
3.3.1 Analyseprosessen	32
4 Resultater: Voldsoffererstatning til de berørte av terrorangrepet på Utøya	34
4.1 Erstatningsoppgjøret etter terrorangrepene 22. juli 2011	35
4.2 Hva betydde det for ungdommene fra Utøya å få voldsoffererstatning?	36
4.2.1 I mottakernes hverdag: Muligheten til å «oppreise seg selv»	36
4.2.2 Den symbolske betydningen	43
4.3 Forståelse: Hvordan vurderte ungdommene sammenhengen mellom erstatningsbeløpet og den voldshandlingen de hadde blitt utsatt for?	46
4.3.1 Omsorgsdimensjonen: Behov	47
4.3.2 Voldsoffererstatning som straff: Hvem bør betale?	50

4.3.3	Vurdering av opplevelsen: Beløpets størrelse	52
4.4	Forståelse: Hvilken oppfatning hadde de av søknads- og utbetalingsprosessen?	58
4.4.1	Tidligere kjennskap til ordningen	58
4.4.2	Erstatningsoppgjøret	59
4.4.3	Informasjon og veiledning	63
5	Avsluttende betraktninger og diskusjon av sentrale funn	65
5.1	Betydningen av å motta voldsoffererstatning	65
5.1.1	Oppreisningserstatningens fleksibilitet	65
5.1.2	Oppreisningens symbolske betydning	66
5.2	Ungdommenes forståelse for voldsoffererstatningsordningen	68
5.2.1	Beløpet knyttet til hendelsen: Omsorg eller straff?	68
5.2.2	Søknads- og utbetalingsprosessen	72
5.3	Implikasjoner: En mer pedagogisk tilnærming er nødvendig	73
5.4	Styrker og svakheter ved datamateriale og metode	75
6	Konklusjon	78
	Litteratur	80

Tabelloversikt

Tabell 4.1 Informantenes demografi.....	34
---	----

Sammendrag

I denne rapporten har vi sett på hvordan de overlevende etter terrorangrepet på Utøya 22. juli 2011, opplevde å få utbetalt voldsoffererstatning og da hovedsakelig oppreisningserstatningen. Mer spesifikt var vi interessert i å lære mer om hvordan de overlevende forsto voldsoffererstatningsordningen og hvilken betydning det hadde for dem å motta oppreisning. Rapportens overordnede problemstilling var derfor: *Hvilken forståelse har ungdommene av voldsoffererstatningsordningen og hva har den betydd for dem?* Problemstillingen ble operasjonalisert ved at vi stilte følgende delspørsmål:

1. Hva betydde det for ungdommene å få oppreisningserstatning?
2. Hvordan vurderte ungdommene fra Utøya sammenhengen mellom erstatningsbeløpet og den voldshandlingen de hadde blitt utsatt for?
3. Hvilken oppfatning hadde de av søknads- og utbetalingsprosessen?

Metode

Dataene som dannet grunnlaget for denne studien ble innhentet våren 2014, i tredje intervjurunde av NKVTS' longitudinelle forskningsprosjekt «*Terrorangrepet. Opplevelser og reaksjoner hos de som overlevde på Utøya*». Som del av et større forskningsintervju, ble informantene bedt om å reflektere over et åpent spørsmål om voldsoffererstatningsordningen. De kvalitative dataene vi fikk ut av dette – totalt 256 intervjuer – ble analysert ved å bruke en kombinasjon av tematisk analyse og fortolkende fenomenologisk analyse.

Resultater

Det viste seg at det å motta voldsoffererstatning var viktig og hadde betydning for svært mange. Informantene diskuterte utbetalingens betydning innenfor to dimensjoner. For noen spilte oppreisningsbeløpet en viktig rolle i deres hverdag, enten som økonomisk trygghet i nuet, som et sikkerhetsnett for fremtiden eller som en kilde til økt livskvalitet. Vi så at voldsoffererstatningen bidro til å forenkle hverdagen til mange av våre informanter. Samtidig var flere av dem opptatt av hva staten forsøkte å kommunisere til dem ved å utbetale oppreisning. De så dermed en mer symbolsk betydning ved utbetalingen og forsto den som et uttrykk for at noen

anerkjente dem som ofre eller tok ansvar, enten for det som hadde skjedd eller for å kompensere ofrene.

Når det kom til forståelsen var vi opptatt av to ulike aspekter. For det første ønsket vi å se på hvordan ungdommene oppfattet tanken bak oppreisningserstatningen, ved å se på hvordan de vurderte sammenhengen mellom erstatningsbeløpet og hendelsen. For det andre var vi opptatt av hvilken forståelse ungdommene hadde for søknads- og utbetalingsprosessen.

Vi så at flere syntes det var vanskelig å finne en sammenheng mellom beløpet de hadde fått utbetalt og det som hadde skjedd med dem på Utøya. Dette fordi beløpet og hendelsen representerte to kvalitativt forskjellige verdier. Sammenhengen mellom utbetaling og opplevelse ble imidlertid diskutert innenfor tre forskjellige dimensjoner, omsorgsdimensjonen, den strafferettslige dimensjonen og beløpets størrelse som en vekting av hendelsens alvorlighetsgrad.

Vi så at de som enklest fant en sammenheng mellom utbetaling og hendelse, var de som så et direkte **behov** for pengene i tilknytning til det de hadde opplevd. For disse informantene dekket dermed erstatningen et omsorgsbehov de hadde som følge av angrepet. For dem som på den andre siden *ikke* så et behov for pengene, ble det imidlertid vanskeligere å finne en sammenheng og vi så også at enkelte slet med tanker om hvorvidt de fortjente utbetalingen.

Videre snakket flere av informantene om hvordan pengene representerte en form for **straff**, enten for gjerningspersonen eller for staten som ikke hadde maktet å forhindre terrorangrepet. For dem lå dermed sammenhengen mellom utbetaling og hendelsen i den strafferettslige dimensjonen. Avslutningsvis så vi også at mange var opptatt av hva størrelsen på oppreisningsbeløpet representerte og hvordan dette var med på å **vekte den opplevelsen de hadde hatt**.

Når det gjelder ungdommenes forståelse for selve søknads- og utbetalingsprosessen, så vi at denne var varierende. Mange ga uttrykk for at de ikke hadde kjent til ordningen på forhånd. Vi så at dette førte til en del misforståelser, blant annet når det kom til hva som er vanlig prosedyre for utbetaling av voldsoffererstatning. Et viktig poeng som dukket opp i flere av våre intervjuer var også tidsperspektivet for utbetalingen. Det kom frem at mange opplevde å ha størst behov for ekstra midler i perioden rett etter angrepet.

Når det gjaldt bruken av pilotsaker, som var en særegenhet ved erstatningsoppgjøret etter terrorangrepene 22. juli, så vi generelt sett at informantene syntes det var greit å

bli inndelt i grupper etter skadeomfang fordi de på den måten slapp å fremstille seg selv som sykere enn hva de virkelig var for å presse erstatningsbeløpet opp. Samtidig kan det være en utfordring ved terrorangrep eller andre katastrofer med mange berørte, at ofrene blir behandlet som én gruppe. Enkelte mente at erstatningsoppgjøret var tilfeldig og til dels urettferdig, fordi de ikke opplevde at deres individuelle historie ble hørt og tatt hensyn til.

Diskusjon og avsluttende betraktninger

Det å motta oppreisning var betydningsfullt for mange av de berørte etter terrorangrepet. Vi ser imidlertid at det er viktig at mottakere av oppreisningserstatning får tydelig informasjon om *hvorfor* de får disse pengene og hvilke eventuelle tanker eller føringer som ligger til grunn for utbetalingen. Denne informasjonen bør være entydig og gå ut til alle mottakerne. Samtidig vet vi at en viktig forutsetning for at voldsofre skal oppleve rettferdighet er at de føler seg sett og hørt som individer. Et system som voldsoffererstatningsordningen, som har som formål å være effektivt og objektivt, kan oppleves som upersonlig for ofrene. Informasjon som er tilpasset den enkelte og som gis for eksempel gjennom en kontaktperson eller bistandsadvokat, kan derfor være nyttig. For enkelte er det viktig å vite mer om meningen med oppreisningserstatningen og hvorfor et gitt beløp har blitt utmålt i deres tilfelle. På den måten kan man lette vanskelige følelser som ambivalens og skam knyttet til pengebeløpet. For andre kan rådgivning angående forvaltning av pengene være fornuftig. For dem kan dette bety at voldsoffererstatningen oppleves som en god støtte, fremfor å bli en ekstra bekymring i en allerede presset hverdag.

Summary

For this report we have investigated how the Utøya survivors experienced receiving state compensation for victims of violent crime, and more specifically how they perceived receiving the damages for violence. More specifically we were interested in learning more about how the survivors understood the state compensation scheme and what significance it had for them to receive the damages for violence. In the study we therefore addressed the following research question: *How do the Utøya survivors understand the state compensation scheme to victims of violent crime, and what has it meant for them to get this compensation?*

As we were interested in the expressions of understanding and meaning, we looked at the following sub-questions:

1. Which significance did it have for the youth to receive damages for violence?
2. How did the youth evaluate the connection between the compensation they had received and the events at Utøya?
3. How did they understand the application process?

Methods

The data for this study were collected in the third round of interviews in the Utøya study at NKVTS, in the spring of 2014. As part of a larger interview, we asked an open-ended question about the compensation scheme, and the informants were encouraged to reflect on the topic. The qualitative data resulting from this – 256 interviews in total – were analyzed using a combination of thematic analysis and interpretative phenomenological analysis (IPA).

Findings

We found that receiving state compensation for victims of violent crime had great significance for many of the survivors. Generally, the informants discussed this significance within two dimensions. Either they saw the damages for violence as having significance in their everyday life, as financial security in the direct aftermath

of the terror attack, as a safety net for their future or as a contribution to an increase in quality of life. The compensation served to ease the everyday life of many of our informants. At the same time, many of the survivors also experienced that the payment had a symbolic meaning, communicating to them that the state recognized them as victims or took responsibility, either for what had happened or by trying to compensate them for being victimized in the attack.

In terms of how the youth understood the compensation scheme, we were interested in two different aspects. First of all we wanted to look at how they evaluated the connection between the damages for violence that they had received, and what had happened to them at Utøya. Secondly, we wanted to learn more about how they understood the application process.

To find a connection between the amount that they had received and what had happened to them at Utøya turned out to be difficult for many of our informants as the two represented qualitatively different values. We found, however, that the youth discussed this connection in three different dimensions. For some the connection was found in the **needs** they had after the terror attack, seeing the compensation as a means to take care of them as victims, either because their income was reduced after the attack, or because their expenses were higher. We saw, however, that some informants did not see a direct need for the money, and that this led them to question whether they deserved the amount or not.

Others saw the compensation as **punishment**, either indirectly for the perpetrator or directly for the Norwegian state, the latter for not being able to prevent the attack. Finally, for some, the size of the amount was the central aspect. These informants saw the amount as an **evaluation of the graveness of their experience**.

We also found that the survivors had varying knowledge of the compensation scheme, including what it was supposed to cover and how the system worked. This could lead to misunderstandings, especially regarding what regular proceedings are in the process of applying for and receiving compensation as a victim of violent crime. A central point made by several of the informants was that the timing of the payment is crucial. Many experienced an increased need for funds in the period just after the attacks.

When it comes to the use of test cases, which was a particularity in the settlement of compensation claims after the terror attacks, we found that the informants generally were content with the standardization as this meant that they would not need to argue their own case and emphasize their own problems, in order to receive a higher

compensation. At the same time, it can be a challenge after terror attacks or other catastrophes with high numbers of victims, that the offended are being treated as a group of victims. We saw that some felt as if their individual story was never heard and did therefore not feel as if justice had been pursued.

Discussion and concluding remarks

We found that receiving damages for violence is significant for many victims of violent crime. At the same time, however, we saw that it is important that these victims receive clear information about *why* they are receiving this amount. This information should be unambiguous and be presented to all the offended. We also know that in order for the individual victim to experience a sense of justice, it is central that everyone's stories are seen and heard. Judicial systems, such as the crime compensation scheme, can appear impersonal and objective. It is therefore also important that the individual victim gets customized information and answers to their individual questions, for instance from a counsel or a contact person. For some it could be central to learn more about the ideas behind the state compensation scheme and how one end up at a specific amount for the damages for violence. In this way, one could ease difficult feelings such as shame and ambivalence connected to the amount. For others, advice when it comes to how to manage the amount could be more useful. For them, this could mean that the compensation is perceived as support, rather than becoming an additional concern, on the top of other problems.

1 Innledning

Han forandret livet mitt fullstendig. Jeg mistet så mange, ikke bare vennen min, men jeg mistet så mange relasjoner. Jeg klarte bare ikke å være den personen jeg var før..

..jeg tenkte det at, når jeg (...) bare har kommet meg forbi det her verste her, nå, og kommet meg ut i jobb igjen, så er det, da er det greit. Da er jeg frisk. Da kommer jeg til å være litt sånn trist og litt sånn, men det får jeg nå bare være. Da er det tilbake i normal gange, da. Tre måneder forsinket eller noe sånn. Men jeg er jo ikke det lenger. Jeg er jo to og et halvt år bak.

22. juli 2011 ble Norge utsatt for et todelt terrorangrep som var uten sidestykke i norsk etterkrigshistorie. Under første del av angrepet ble en bombe detonert i Regjeringskvartalet i Oslo. Dette ble etterfulgt av skyting på Arbeiderpartiets Ungdomsfylkings sommerleir på Utøya i Hole kommune. 564 personer befant seg på Utøya under angrepet. Av disse ble 69 personer drept, og 56 personer ble innlagt på sykehus med betydelige skader (Dyb et al., 2014). De resterende leirdeltakerne befant seg alle i livsfare under det en time og 20 minutter lange angrepet. Gjerningspersonen ble pågrepet på Utøya og ble senere dømt til forvaring i 21 år, med mulighet for å søke om forlengelse av forvaringen for fem år om gangen (Oslo Tingrett, 2012).

I voldsoffererstatningslovens § 1 går det frem at mennesker som har blitt ofre for «*en straffbar handling som krenker livet, helsen eller friheten*» kan ha rett til voldsoffererstatning fra staten.¹ I etterkant av terrorangrepet kunne alle som hadde vært på Utøya søke om voldsoffererstatning. Voldsoffererstatningsordningen i Norge har tre dekningsområder, hvor man kan søke om oppreisning, kompensasjon for økonomiske tap som følge av voldshandlingen og om mén-erstatning.

Det finnes lite systematisk kunnskap i Norge om hvilken betydning voldsoffererstatningen har for dem som mottar den. Det er heller ikke kjent hvilken forståelse voldsofre har for ordningen med voldsoffererstatning. Selv om man kan

¹ Voldsoffererstatningsloven. (2001). LOV-2001-04-20-13: Lov om erstatning fra staten for personskade voldt ved straffbar handling m.m.

anta en viss overførbarhet fra studier i andre land, ikke minst i de nordiske landene, vil lovgivning og praksis variere. Kunnskap om den norske ordningen er derfor nødvendig. Mer spesifikt ønsker vi å gi innblikk i hvordan unge mennesker som mottar voldsoffererstatning, herunder hovedsakelig oppreisningserstatning, forstår ordningen og hvilken betydning denne utbetalingen har for dem.

I tillegg finnes det ingen sak i den norske voldsoffererstatningens historie som kan sammenlignes med oppgjøret etter terrorangrepet 22. juli 2011, når det kommer til sakens størrelse med tanke på antall ofre. I straffesaken mot gjerningspersonen etter terrorangrepet var antall berørte «...med rettigheter i straffesaken (...) mer enn 770» (Aarli, 2013, s. 159). Da apparatet omkring voldsoffererstatningsordningen i Norge ikke hadde behandlet en lignende sak tidligere, har vi følgelig også lite kunnskap om hvorvidt ofre for terrorangrep eller annen type systematisk voldskriminalitet, har særskilte behov for oppfølging, samt hvordan enkeltindividet opplever å være del av et stort erstatningsoppgjør.

Offerperspektivet er sentralt når man studerer en ordning som oppreisningserstatningen, da denne best kan vurderes subjektivt i og med at man forsøker å kompensere et ikke-økonomisk tap med en finansiell erstatning (Dahlstrand, 2012). Fordi erstatningssummen ikke direkte korresponderer med den verdien den søker å erstatte blir *opplevelsen* av ordningen sentral, altså om opplevelsen et voldsoffer har av ordningen stemmer overens med intensjonene som ligger til grunn når erstatningen utbetales.

Utgangspunktet for denne rapporten er derfor et ønske om å utvide vår kunnskap om voldsoffererstatningsordningen i Norge, med en hovedvekt på oppreisningserstatningen. I regjeringens politiske plattform (Sundvollen-plattformen) punkt 4 om Justis, beredskap og innvandring, går det også frem at regjeringen vil vurdere nye erstatningsordninger for ofre for kriminalitet (Sundvollen-plattformen, 2013). Økt kunnskap på dette området er derfor nødvendig.

1.1 Forskningsspørsmålet og avgrensning av fokusområdet

I arbeidet med denne rapporten stilte vi oss følgende forskningsspørsmål: *Hvilken forståelse har ungdommene av voldsoffererstatningsordningen og hva har den*

betydd for dem? Problemstillingen ble operasjonalisert ved at vi stilte følgende delspørsmål:

1. Hva betydde det for ungdommene å få oppreisningserstatning?
2. Hvordan vurderte ungdommene fra Utøya sammenhengen mellom erstatningsbeløpet og den voldshandlingen de hadde blitt utsatt for?
3. Hvilken oppfatning hadde de av søknads- og utbetalingsprosessen?

Dataene som denne rapporten bygger på ble innhentet våren 2014. På dette tidspunktet hadde de fleste direkte berørte av terrorangrepet på Utøya hatt muligheten til å søke om voldsoffererstatning og fått utbetalt oppreisningsbeløpet. De færreste hadde imidlertid fått utbetalt mén-erstatning eller kompensasjon for økonomiske tap. Denne rapporten vil derfor hovedsakelig fokusere på informantenes oppfatning av oppreisningsbeløpet. Dette beløpet utbetales som en skjønnsmessig kompensasjon for den tort og smerte det medfører å være utsatt for voldskriminalitet. Det er altså en kompensasjon for et ikke-økonomisk tap og er verken direkte knyttet til hvilke utgifter man har forbundet med ettervirkninger av voldshandlingen eller med erstatning av varige mén.

1.2 Rapportens oppbygging

Vi vil avslutte dette kapitlet med en kort gjennomgang av rapportens oppbygging. I neste kapittel vil vi gi en mer detaljert innføring i voldsoffererstatningsordningen, både i Norge og internasjonalt. Videre vil vi presentere det teoretiske rammeverket som skal hjelpe oss å forstå hvorfor vi utbetaler voldsoffererstatning, hvordan det oppleves å få voldsoffererstatning, og da hovedsakelig oppreisning, og hva som er særskilt ved offergruppen i denne studien. Kapittel 3 vil gi en innføring i hvordan vi gikk frem for å samle inn og analysere dataene som ligger til grunn for rapporten. I kapittel 4 vil vi legge frem våre funn, strukturert innunder de tre delspørsmålene som ble presentert i delkapittel 1.1. Vi vil først se på hvilken betydning det hadde for ungdommene å få utbetalt oppreisning. Deretter vil vi presentere hvilken forståelse ungdommene hadde for voldsoffererstatningsordningen ved å se på hvordan de knyttet erstatningsbeløpet til den voldshandlingen de hadde blitt utsatt for og hvilken oppfatning de hadde av søknads- og utbetalingsprosessen. I kapittel 5 vil vi diskutere videre noen sentrale funn og drøfte implikasjoner av disse funnene. I dette kapitlet vil vi også drøfte styrker og svakheter ved denne studien. Rapporten konkluderes i kapittel 6.

2 Bakgrunn

I denne rapporten står unge kriminalofres oppfatning av voldsoffererstatningen sentralt. Rapporten er derfor forankret i en viktologisk forskningstradisjon, hvor man er interessert i å studere kriminalitet fra et offerperspektiv, ved for eksempel å se på hva som kjennetegner ulike grupper av kriminalofre, samt hvilke behov og utfordringer de har (Nielsen & Snare, 1998). Tidligere var det relativt lite fokus på offeret som part i den strafferettslige prosessen, men inspirert av blant annet kvinnebevegelsen og den amerikanske borgerrettsbevegelsen har det i løpet av de siste fire tiårene vært et økt fokus på offerets behov for deltakelse og opplevelse av rettferdighet (Dahlstrand, 2012, s. 70; Englebrecht, 2011; Shapland, 1984, s. 131; Wemmers, 2010, s. 27). Voldsofres rettigheter er derfor blitt inkludert i de generelle menneskerettighetene og i følge den europeiske konvensjon, som Norge har ratifisert, skal det legges til rette for at voldsofre får erstatning (Dahlstrand, 2012, s. 71; Tømmerås, 2002, s. 29).

2.1 Voldsoffererstatning: Ulike veier til målet

At det utbetales bot eller erstatning til ofre for kriminalitet eller deres pårørende er ikke et nytt fenomen, men har vært en form for sosial kontroll i ulike samfunn lenge før vårt moderne rettssystem ble opprettet (Nielsen & Snare, 1998, s. 17-18). Statlige erstatning- og oppreisningsordninger for kriminalitetsofre er imidlertid en relativt moderne oppfinnelse. Disse ble innført i mange vestlige land i løpet av 1960- og 1970-tallet som følge av økt fokus på ofrenes posisjon i kriminalsaker (Miers, 2014; Nielsen & Snare, 1998). Ulike former for voldsoffererstatningsordninger ble opprettet for å kompensere for at gjerningspersoner ofte ikke var i stand til å betale oppreisning til offeret, enten på grunn av manglende midler eller fordi vedkommende var ukjent (Miers, 2014, s. 154).

De fleste vestlige land har i dag et system for utbetaling av voldsoffererstatning, men det varierer hvordan ordningen praktiseres. I enkelte land blir voldsoffererstatning ansett for å være en siste utvei når alle andre forsikringsordninger er utprøvd, og kan

være basert på behovsprøving (Nielsen & Snare, 1998, s. 84). Andre land har inkludert et ansvarsforhold for staten i sine ordninger. Dette er ikke i form av at staten står ansvarlig for den kriminelle handlingen som har blitt begått, men heller at den har ansvar for å beskytte sine innbyggere mot kriminalitet. I denne konteksten kan det å bli utsatt for vold anses som at staten svikter når det kommer til å yte beskyttelse (Miers, 2014, s. 155-156). Som konsekvens av dette står den ansvarlig for å betale kompensasjon (Nielsen & Snare, 1998, s. 85). I tillegg kan voldsoffererstatning sees som en form for «sosial solidaritet», hvor alle landets innbyggere er forpliktet til å ta seg av ofre for voldskriminalitet, ved at skattemidler blir brukt til å utbetale oppreisning (Miers, 2014, s. 156).

2.1.1 Voldsoffererstatning i Norge

Den norske voldsoffererstatningen har sin opprinnelse i en billighetsordning fra 1976 som siden ble til en forskrift i 1981, før «*Lov om erstatning fra staten for personskade voldt ved straffbar handling*» eller Voldsoffererstatningsloven, ble vedtatt i 2001. I følge lovverket kan den som «*har lidd personskade som følge av en straffbar handling som krenker livet, helsen eller friheten, eller dennes etterlatte, ha rett til voldsoffererstatning*».² Som vi kom inn på i forrige avsnitt må ordningen forstås både fra et kriminalpolitisk og sosialpolitisk perspektiv, noe som også går frem i den norske lovgivningen. Førstnevnte fordi det er statens ansvar å forhindre kriminalitet og dermed også å kompensere ofre når den ikke er i stand til dette. Sistnevnte fordi det er et felles samfunnsansvar å gi støtte til ofre for vold og overgrep (Prop. 65 L (2011–2012), 2012).

Voldsoffererstatningen i Norge har tre dekningsområder hvor man både kan søke om oppreisning for en voldshandling, kompensasjon for økonomiske tap og erstatning for varige mén man har blitt påført som følge av denne handlingen. Man må ha fått tilkjent oppreisning som voldsoffer for å kunne få utbetalt kompensasjon for økonomisk tap og menerstatning, men man kan i prinsippet søke om flere av erstatningsbeløpene samtidig. Oppreisningsbeløpet er en erstatning som ikke kan knyttes direkte til påløpte utgifter, men som skal kompensere krenkelsen man har blitt påført, altså den ikke-økonomiske skaden (Lødrup, 2006). I

Voldsoffererstatningsloven, § 6 beskrives oppreisningsbeløpet som en «*..engangssum som finnes rimelig til erstatning (oppreisning) for den voldte tort og smerte og for*

² Voldsoffererstatningsloven. (2001). *LOV-2001-04-20-13: Lov om erstatning fra staten for personskade voldt ved straffbar handling m.m.*

*annen krenking eller skade av ikke-økonomisk art».*³ Ordningen er lagt opp slik at det for hvert skadetilfelle totalt kan utbetales et maksbeløp. Før terrorangrepene 22. juli 2011 lå dette maksbeløpet på 40 ganger folketrygdens grunnbeløp (40 G), men som følge av en lovendring, hvor loven fikk tilbakevirkende kraft fra 01.01.11, økte maksbeløpet til 60 G (Prop. 65 L (2011–2012), 2012). Lovendringen påvirket med andre ord ikke selve oppreisningsbeløpene som ble gitt etter terrorangrepet, men økte den totale utbetalingen hvert enkelt voldsoffer kunne få.

Oppreisningserstatningen skiller seg fra andre støtteordninger i Norge ved at den ikke er basert på behovsprøving (Engen, 2013, s. 8). I motsetning til for eksempel sosial- og trygdeordninger, som tar utgangspunkt i behovet for støtte, forholder oppreisningen seg til den straffbare handlingen, og det er dennes alvorlighetsgrad som legges til grunn når man avgjør hvorvidt et voldsoffer har rett på utbetalingen, samt hvordan beløpet skal utmåles (Engen, 2013, s. 9). Beløpet som blir utbetalt baserer seg på praksisutvikling fra blant annet Høyesterett og Voldsoffererstatningsnemnda, og i utmålingen tas det både hensyn til alvorlighetsgraden i den kriminelle handlingen, samt til dels hvilke følger denne har hatt for offeret (Erstatningsnemnda for voldsofre (a), 2012; Erstatningsnemnda for voldsofre (b), 2012; Erstatningsnemnda for voldsofre (c), 2012). Sistnevnte skal hovedsakelig vurderes objektivt, man tar altså utgangspunkt i hvor grov voldshandlingen er og utmåler så erstatningen basert på hvilke følger en slik handling antas å få (Erstatningsnemnda for voldsofre (a), 2012; Erstatningsnemnda for voldsofre (b), 2012; Erstatningsnemnda for voldsofre (c), 2012).

2.2 Hvordan kan vi forstå voldsoffererstatningsordningen?

For å kunne gå dypere inn i hva voldsoffererstatningen har betydd for dem som ble berørt av terrorangrepet på Utøya 22. juli 2011, trenger vi et teoretisk rammeverk som kan belyse de sentrale temaene i analysen. I dette delkapitlet vil vi derfor se på hvordan eksisterende forskning kan gi perspektiv på hvorfor vi utbetaler oppreisningserstatning, hvordan voldsofre opplever å få denne utbetalingen og på

³ Voldsoffererstatningsloven. (2001). *LOV-2001-04-20-13: Lov om erstatning fra staten for personskade voldt ved straffbar handling m.m.*

hvilken måte vi kan forstå betydningen som tillegges ordningen. Avslutningsvis kommer vi inn på hvilke særtrekk den spesifikke offergruppen kan ha, gitt at de er unge mennesker som har vært utsatt for et terrorangrep. I denne delen av rapporten vil vi dra veksel på forskning innenfor kriminologi, rettssosiologi og viktimologi. Vi vil imidlertid gi særskilt fokus til Karl Dahlstrands studie av forståelsen for voldsoffererstatningen i Sverige fra 2012. I og med at denne studien er av nyere dato, baseres på empiriske data og studerer et erstatningssystem som ligner vårt eget, er det spesielt relevant for oss å sammenligne med Dahlstrands funn.

2.2.1 Hvorfor utbetaler vi oppreisningserstatning?

Et sentralt spørsmål i forbindelse med det området av voldsoffererstatningen som dekker oppreisning, er hvilket grunnlag vi utbetaler på. Dahlstrand (2012) argumenterer for at det er knyttet usikkerhet til hva man ønsker å oppnå med oppreisningserstatningen. Han stiller derfor det betimelige spørsmålet «*Hva er det som skal erstattes?*» og peker med dette på at en sentral uklarhet knyttet til oppreisningen er hva den er ment å erstatte og hvordan (Dahlstrand, 2012, s. 41, 67).

I den videste forstand kan kompensasjonen forstås som å skulle «restituere» kriminalitetsofre slik at de er tilbake til det samme stadiet som de var før hendelsen skjedde (Miers, 2014, s. 147). All kriminalitet påfører imidlertid offeret stress og krenkelse som ikke enkelt kan måles i penger. I tillegg til dette får mange fysiske eller psykiske skader, de kan oppleve frykt og utrygghet etter det som har skjedd og offerstatusen kan også medføre endringer i relasjoner til familie, venner eller arbeidskollegaer (Schneider, 2001, s. 539; Shapland, 1984, s. 140). Det å skulle gå gjennom en strafferettslig prosess kan også oppleves som en belastning for enkelte (Shapland, 1984). Oppreisningserstatningen kan derfor forstås som en lindring av denne lidelsen (Friberg, 2010, s. 368, 373). Å skulle kompensere for slike ikke-økonomiske tap er imidlertid utfordrende og ordninger for dette baserer seg derfor på skønnsvurderinger som tar utgangspunkt i presedens fra andre saker (Friberg, 2010, s. 354; Miers, 2014, s. 148).

På grunn av manglende koherens mellom middelet for å erstatte og det som er tapt har derfor de færreste voldsoffererstatningsordninger en ambisjon om at de skal kunne rehabilitere offeret fullstendig. Noen land har gått inn for en ordning hvor man i prinsippet ikke kompenserer for skaden, men heller gir en økonomisk anerkjennelse av det som har skjedd. Lignende tanker kommer frem i norsk praksis. Høyesterett har for eksempel uttalt at «*...oppreisning for tort og svie (...) skal kompensere for 'fysiske smerter, angst og psykisk lidelse, plager og ulemper ellers, lengre sykehusopphold,*

hindring i normal livsførsel mm »» (Referert i Erstatningsnemnda for voldsofre (c), 2012). Voldsoffererstatningen kan på denne måten forstås som en «omsorgsorientert» ordning hvor formålet er å gi mottakeren kompensasjon for plager og ulemper som vedkommende har som følge av den straffbare handlingen. I tilknytning til dette kan oppreisningsbeløpet forstås som å skulle komplementere andre velferds- og hjelpeordninger rettet mot voldsofre (Friberg, 2010, s. 362; von Eyben, 2001, s. 195). Oppreisningserstatningen kan også forstås som et bidrag til å gjøre endringer ved egen livssituasjon for å på den måten få et slags «plaster på såret» (Dahlstrand, 2012, s. 67).

På den andre siden kan ordningen også forstås ut i fra et strafferettslig perspektiv (Dahlstrand, 2012; Friberg, 2010). Innenfor denne forståelsen kan erstatningen ses som en anerkjennelse fra det offentlige på at man har blitt utsatt for en krenkelse. Fokus er dermed ikke direkte på å lindre offerets plager eller følelser, men heller på å gi en oppreisning for den uretten offeret ble utsatt for gjennom den kriminelle handlingen (Dahlstrand, 2012, s. 68). Innenfor dette perspektivet kan voldsoffererstatningen, i likhet med andre straffereaksjoner, anses for å ha en avskrekkende eller preventiv funksjon (Friberg, 2010, s. 363; Tømmerås, 2002, s. 11-12). Dette fordi gjerningspersonen i utgangspunktet står ansvarlig for å betale erstatningsbeløpet tilbake til det statlige organet som utbetaler oppreisningen. Videre har ordningen også potensielt en symbolsk betydning hvor det på den ene siden kommuniseres at gjerningspersonen har gjort noe galt og på den andre siden at voldsofferet er et uskyldig offer for denne handlingen (Friberg, 2010, s. 374).

2.2.2 Hvordan opplever ofrene å få voldsoffererstatning?

Som vi har vært inne på er offerperspektivet sentralt når man skal vurdere betydningen av oppreisningserstatningen (Dahlstrand, 2012; Friberg, 2010). Det er derfor også viktig å se på hva forskningen sier om ofrenes egne opplevelser av å motta kompensasjon for en voldshandling, herunder hvordan de forstår denne prosessen. I denne sammenhengen er det hovedsakelig to momenter som er interessante. For det første er det sentralt å se på hvordan voldsofrene forholder seg til selve utbetalingen. Samtidig er opplevelsen av søknads- og utbetalingsprosessen viktig. Et sentralt problem med ordningen er, som nevnt, at den representerer en økonomisk kompensasjon for et tap som ikke kan måles i penger. Dermed blir *opplevelsen* av ordningen sentral, altså om den opplevelsen et voldsoffer har av

ordningen stemmer overens med de intensjonene som ligger til grunn når oppreisningen utbetales (Dahlstrand, 2012).

Med det økte fokuset på ofre for kriminalitet og deres posisjon i rettsprosessen har også forventningene til statlig støtte og oppreisning økt blant kriminalitetsofre (Dahlstrand, 2012, s. 141). Ofrenes forventninger til rettssystemet er viktig, da dette er med på å forme hvordan de oppfatter og forholder seg til systemet. Shapland (1984) argumenterer for at ofrenes behov ikke kan måles objektivt, basert på for eksempel alvorlighetsgraden til den voldshandlingen de har blitt utsatt for, men at behovene til en viss grad er kulturelt betinget. I sin intervjustudie av voldsofre i Storbritannia på 1980-tallet fant nemlig Shapland (1984) at ofrenes uttalte behov varierte etter hvilke forventninger de hadde til at voldshandlingen skulle påvirke dem i fremtiden, samt hvilken kjennskap de hadde til eksisterende hjelpetiltak (s. 143). Dette støttes av Friberg (2010), som hevder at ofrenes behov både er «*tids-, kultur- og perspektivavhengig*» (s. 373, egen oversettelse).

Dahlstrand (2012) har sett på hvordan både voldsofre og et utvalg fra befolkningen for øvrig, forholdt seg til voldsoffererstatningen i Sverige. Han fant at begge disse gruppene opplevde at erstatningen har stor betydning til tross for at den fremstår som ambivalent og uklar (Dahlstrand, 2012). Da informantene ble bedt om å foreslå erstatningsbeløp i vignettsaker så man også at svarene fulgte samme mønster i begge gruppene og samsvarte relativt godt med faktisk praksis. Begge gruppene ønsket imidlertid en økning i erstatningsnivået. Majoriteten av de som svarte mente også at det var gjerningspersonen som burde betale erstatningen. Dahlstrand (2012) hevder at sistnevnte viser at informantene knytter erstatningen nærmere til en strafferettslig sammenheng enn en ren erstatningsordning og at utbetalingen man får anses for å være en del av den strafferettslige prosessen.

Dahlstrand (2012) ba også sine informanter om å rangere ulike betydninger som kan tillegges voldsoffererstatningen. Det viste seg at det å få anerkjennelse som offer og det å få oppreisning ble rangert som viktigst (Dahlstrand, 2012, s. 259). Det å skulle forbedre selvfølelsen, samt å lindre lidelse ble rangert for å være minst betydningsfullt. Man ser altså at de symbolske betydningene, som for eksempel å bli anerkjent som offer, går foran den mer konkrete lindringen av lidelse. Shapland (1984) hadde lignende funn i sin studie, hvor hun fant at kompensasjonen var viktig for kriminalofre fordi den representerte samfunnets vurdering av deres posisjon som ofre, med den lidelse det medførte (s. 144-145). Meldingen og symbolikken man opplever å motta sammen med voldsoffererstatningen blir dermed like viktig som den faktiske pengeutbetalingen. Friberg (2010) hevder at dette kan ha sammenheng med hvordan voldsoffererstatningen kun kan være et *bidrag* til å restituere voldsofre,

men ikke kan sette dem tilbake dit de var før voldshandlingen skjedde. Dermed blir ordningens symbolverdi sentral (s. 374).

2.2.2.1 Hvordan kan vi forstå den betydningen som blir tillagt voldsoffererstatningen?

Mening og rettferdighet er to sentrale begrep når man forsøker å forstå hvilken betydning voldsoffererstatningen, herunder oppreisningen, kan ha. Disse to er sentrale fordi man har funnet at begge deler kan spille en viktig rolle for kriminalitetsofre på grunn av usikkerheten disse ofte lever med. Noen kan for eksempel oppleve verden som et mer utrygt sted etter det som har skjedd (Schneider, 2001, s. 543; Lind og Van den Bos, 2002, referert til i Wemmers, 2010, s. 30). Andre kan være usikre på det som kommer i etterkant av voldshandlingen, for eksempel rettsprosessen og erstatningsutbetalingen.

Dahlstrand (2012) hevder at klarheten knyttet til oppreisningserstatningen og hva som skal være dens funksjon gjør at et utydelig budskap blir sendt ut til mottakerne (s. 78). Dette fordrer at ofrene selv til dels må avgjøre hva hensikten med utbetalingen skal være, og mange forsøker derfor å skape en egen form for mening i situasjonen. Det finnes en mengde ulike teoretiske perspektiver på meningsskaping, men en foreslått definisjon er at mening er *«en mental fremstilling av mulige sammenhenger mellom ting, hendelser, og relasjoner. Mening bidrar altså til å knytte ting sammen»* (Baumeister, 1991, s. 15, egen oversettelse). I følge Park (2010) er mening et sentralt fenomen i all menneskelig aktivitet – mennesker har behov for å tillegge hendelser mening og dette gjelder spesielt i situasjoner som er vanskelige eller traumatiske (s. 257).

Meningen som blir tillagt voldsoffererstatningen er tett knyttet opp mot hvordan man forstår og opplever hendelsen som ligger til grunn for at man har fått utbetalt oppreisningsbeløpet. Siden det ikke fremgår tydelig hva oppreisningsbeløpet er ment for, blir det opp til hver enkelt, eller individer i en gruppe, å tillegge ordningen mening ved å forsøke å knytte den opp mot selve hendelsen, hvordan man har det i ettertid eller normer i samfunnet. Erstatningsbeløpet kan være en viktig faktor i denne sammenhengen fordi det kan veies opp mot andre erstatningsutbetalinger eller kostnader i samfunnet for øvrig, for på den måten å vurdere situasjonen.

Knyttet til dette er rettferdighet et begrep som dukker opp når man diskuter ordninger for voldsoffererstatning. Dahlstrand (2012) hevder at rettferdighet er et

grunnleggende mål for våre samfunnsinstitusjoner (s. 90). Når det kommer til hva som bidrar til at ofre opplever rettferdighet har forskning vist at både det at gjerningspersonen får sin straff, det at man som offer får kompensasjon og oppreisning og det at gjerningspersonen eksplisitt ber om unnskyldning for det som har skjedd, er viktig (Miers, 2014, s. 148). Videre har man sett at *opplevelsen* av rettferdighet er viktigere for ofre enn det at gjerningspersonen straffes (Wemmers, 2010, s. 27). Fokuset på rettferdighet kan være et verktøy for å håndtere usikkerheten som vi diskuterte innledningsvis i dette delkapittelet (Lind og Vand den Bos, 2002, referert til i Wemmers, 2010, s. 30).

Forskere har også funnet at et viktig moment for å oppleve rettferdighet i en straffeprosess er at offeret opplever å ha en «stemme», altså at man har mulighet til å presentere sine synspunkter som en del av straffesaken eller at man har påvirkningskraft på utfallet (Wemmers, 2010, s. 31). En sentral del av dette er at direkte berørte blir «*anerkjent og sett som autonome individer*» (Aarli, 2013, s. 157). Like viktig som resultatet av rettssaken eller størrelsen på erstatningsbeløpet, er altså hvordan mennesker blir behandlet, hvilken type informasjon som er gjort tilgjengelig for dem og hvilke regler og normer som regulerer prosessen (Shapland, 1984; Wemmers, 2010, s. 34). Hvordan voldsofre blir møtt blir avgjørende for hvordan de opplever den støtten de får, uavhengig av om denne er i form av økonomisk støtte eller andre typer hjelpetiltak (Grøvdal, Saur, & Skaalerud, 2014). For enkelte av ofrene som har besvart Dahlstrands (2012) undersøkelse fremstår det som at prosessen med å søke om voldsoffererstatning har hatt negativ innvirkning på hvordan de har det. Shapland (1984) presenterer lignende funn i sin studie. Hennes informanter ga uttrykk for at en god kontakt med hjelpeapparatet, hvor uttrykk for empati og tydelig informasjon var grunnpillarene, ble avgjørende for hvor fornøyd de var med støtten de hadde fått (Shapland, 1984, s. 133-134). Ofre som på den andre siden ikke hadde blitt møtt med dette uttrykte oftere misnøye med hjelpen de hadde mottatt og oppga at prosessen i seg selv hadde vært en belastning.

2.2.3 Terrorofre: En gruppe – mange individer

Som vi har sett i det foregående er ofrene sentrale når vi ønsker å forstå hvorfor man utbetaler oppreisning, samt hvilken betydning som tillegges utbetalingen. Sistnevnte kan ha sammenheng både med hvilke forventninger ofrene har, men også med hvordan den kriminelle handlingen påvirker dem. Ulike faktorer kan legge føringer for hvordan ofre blir påvirket av det de blir utsatt for. Dette kan for eksempel være alvorlighetsgraden av den kriminelle handlingen, hvorvidt offer og gjerningsperson

sto hverandre nær og i hvilken grad offeret opplever å få sosial og psykologisk støtte i etterkant av voldshandlingen (Schneider, 2001). Man kan dermed tenke seg at også voldsoffererstatningsordningen kan ha forskjellig betydning for ofre i ulike typer saker. Med bakgrunn i dette, og også på grunn av flere større terroraksjoner i vestlige land de siste tiårene, har et spesielt fokus blitt rettet mot ofre for terror og i hvilken grad disse opplever offerrollen på en spesiell måte og dermed har særskilte behov (Letschert & Staiger, 2010). Det er imidlertid et stort spenn i typer terroraksjoner, noe som også fører til at man får flere ulike offergrupper etter denne typen hendelser.

I motsetning til ofre i andre kriminalsaker er terrorofre som enkeltindivider ikke nødvendigvis målet for voldshandlingen. Heller er det som regel slik at formålet med en terroraksjon er å skape frykt i en større folkegruppe, gjerne et helt lands befolkning, og terrorofrene blir et middel for å oppnå dette målet (Letschert & Staiger, 2010). Det at en terroraksjon på den måten er «de-humaniserende» ovenfor sine ofre kan legge egne premisser for hvordan det oppleves å være offer i en slik voldshandling (Letschert & Staiger, 2010, s. 6). Samtidig har terroraksjoner som regel store konsekvenser for primærofre, noe som kan forklares i terrorens natur (Pemberton, 2010, s. 74). For at angrepet skal virke avskrekkende og så frykt må selve angrepet være spesielt brutalt.

I følge Letschert og Staiger (2010) mangler vi fremdeles studier som ser på om terrorofre har spesielle behov for oppfølging sammenlignet med andre kriminalofre, men at man kan se for seg at faktorer som skaper ekstra press for denne gruppen er sakenes størrelse, samt at terrorangrep ofte fører til høy mediedekning. Pemberton (2010) understreker i sin gjennomgang av terrorofres behov at det vil være variasjoner, ikke bare mellom behovene ofre for ulike typer terrorhandlinger har, men også blant ofre som har blitt utsatt for det samme angrepet (s.77). *«Mens det å få dekket et spesifikt behov kan være vitalt for et offer, kan det samme oppleves som en ekstra bonus for et annet offer»*, hevder han (Pemberton, 2010, s. 77, egen oversettelse). Dette er viktig innsikt å ta med seg når man skal forstå funnene fra denne rapporten.

Kompensasjon til ofre for terrorangrep kan også være mer komplisert enn kompensasjon etter kriminalsaker, i følge Letschert og Staiger (2010). De begrunner dette med at terrorister kan være vanskelige å holde til ansvar, spesielt fordi de ofte dør selv i løpet av angrepet, men også på grunn av at man som regel står ovenfor store offergrupper, noe som kan gjøre det vanskelig å sette opp et velfungerende system for utbetaling av kompensasjon (s. 6). Førstnevnte problemstilling er som kjent ikke aktuell etter terrorangrepet 22. juli, men man hadde ikke et klart

sammenligningsgrunnlag da voldsoffererstatningen skulle organiseres og utmåles. Dette førte til offentlige debatter i etterkant av hendelsen.

2.2.3.1 Ofrene i 22. juli-saken – deltakere i en kommunikasjonsprosess

22. juli-saken som en straffesak befinner seg i en særstilling i norsk rettshistorie, både når det kommer til antall direkte berørte i saken, men også når det kommer til interessen fra andre involverte, slik som media og publikum for øvrig (Aarli, 2013, s. 159). Videre kan det at terrorangrep har en politisk motivasjon, samt er ment å skulle fange offentlighetens oppmerksom, skape skiller mellom rettsoppgjøret etter slike handlinger, sammenlignet med andre straffesaker som omhandler voldskriminalitet (Aarli, 2013, s. 159). Selv om også andre voldssaker kan vekke medienes og publikums oppmerksomhet, er det sjeldnere en del av gjerningspersonens formål å oppnå dette.

I tillegg har også alle aspektene ved rettsoppgjøret en kommunikasjonsfunksjon (Aarli, 2013). Voldsoffererstatningen kan forstås som en kommunikasjon av de fornærmedes posisjon som ofre i saken (Dahlstrand, 2012; Friberg, 2010). Aarli (2013) bruker ordet «kommunikasjonshandling» for å beskrive *«hvordan straffesaken kan fungere som kommunikasjon mellom ulike aktører på ulike nivåer i rettsstaten»* (s. 154). Hun argumenterer videre for at den sosiale strukturen som omgir en slik kommunikasjonsprosess er med og bestemmer hvilket budskap mottaker opplever å få og at dette dermed ikke er bestemt av avsender alene. Friberg (2010) er inne på lignende tanker angående voldsoffererstatningen når hun hevder at opplevelsen av å få oppreisning avhenger av en rekke ulike faktorer, inkludert det sosiale klimaet, både i rettssystemet og i voldsofferets omgangskrets for øvrig, slik som blant venner, familie og kollegaer (s. 374).

Dahlstrand (2012) peker imidlertid på hvordan kommunikasjonen forbundet med voldsoffererstatningen er uklar, fordi språket som anvendes er vagt, noe som igjen kan gjøre det utfordrende for mottakerne å fortolke avsenders budskap, samt å avgjøre hvorfor man får oppreisningserstatning (s. 271). Dahlstrand (2012) hevder derfor at kommunikasjonshandlingen som utbetalingen av oppreisning utgjør er problematisk, både med tanke på forståelse og meningsskaping (s. 272). Dette får videre følger for hvordan lover og regler forstås fordi mottakeren fortolker regelformuleringen og legger den mening (Dahlstrand, 2012, s. 282). Selv om denne fortolkningen er styrt av individets forforståelse er den samtidig del i en sosial prosess. Symbolverdien som voldsoffererstatningsordningen får må derfor også ses i

en sosial kontekst (Dahlstrand, 2012, s. 290). I vårt tilfelle er en del av denne sosiale konteksten oppmerksomheten som 22. juli-saken fikk i mediene og hos publikum for øvrig.

3 Data og metode

I og med at man fremdeles er på et grunnleggende kunnskapsnivå når det kommer til hvordan det oppleves å motta voldsoffererstatning i Norge, ble en kvalitativ studie ansett for å egne seg best til å belyse temaet. Denne forskningstradisjonen er spesielt godt egnet til å utforske fenomener som vi har lite kunnskap om fra tidligere (Johannessen, Tufte, & Christoffersen, 2010, s. 136-137). Videre gjør kvalitative studier det mulig å gå dypere inn i det fenomenet man studerer for å se på for eksempel hvilke oppfatninger, refleksjoner og fortolkninger berørte aktører har omkring fenomenet. På den måten kan man både beskrive og analysere fenomenet og man kan også avdekke temaer for fremtidige studier (Kruse & Bergman, 2014). I dette kapitlet vil vi diskutere sentrale punkter knyttet til datainnsamling og analyseprosessen, samt drøfte etiske vurderinger som ble gjort for å beskytte informantene i forkant og i løpet av studien.

3.1 Datainnsamling

Intervjuene som dannet grunnlaget for rapporten ble hentet inn i tredje intervjurunde av NKVTS' longitudinelle forskningsprosjekt «*Terrorangrepet. Opplevelser og reaksjoner hos de som overlevde på Utøya*». Den overordnede målsettingen med prosjektet er å kartlegge over tid hvilke opplevelser og reaksjoner man ser blant ungdommene som overlevde terrorangrepet på Utøya, 22. juli 2011. For mer informasjon om Utøya-studien ved NKVTS vises det til prosjektets nettsider.⁴

Første intervjurunde ble gjennomført høsten 2011, andre intervjurunde ble gjennomført høsten 2012 og tredje intervjurunde, hvor datagrunnlaget for denne rapporten ble innhentet, ble gjennomført våren 2014, altså nesten tre år etter terrorangrepet. Det var mest hensiktsmessig å ta opp voldsoffererstatningen i denne intervjurunden, da de fleste på dette tidspunktet hadde søkt om erstatning og fått utbetalt oppreisningsbeløpet. Intervjuene, som besto av både kvantitative og kvalitative spørsmål om en rekke temaer, ble utført av et større intervjukorps som ble

⁴ <http://www.nkvts.no/fu/Sider/ProsjektInfo.aspx?prosjektid=1333>

rekruttert både på NKVTS og ved kompetansesentre og helseforetak rundt omkring i landet. Totalt var cirka 70 intervjuere engasjert i tredje intervjurunde.

Den delen av intervjuet som omhandlet voldsoffererstatningen foregikk som et semi-strukturert intervju. I tillegg til at deltakerne ble spurt om hvorvidt de hadde søkt om voldsoffererstatning og hvor mye de hadde fått, ble de stilt spørsmålet: «Fortell med dine egne ord hvilken betydning, positiv og/eller negativ, det har hatt for deg å få voldsoffererstatning etter det du ble utsatt for på Utøya». Refleksjonen ble guidet av intervjueren ved at han/hun stilte oppfølgingsspørsmål for å oppfordre informanten til å utdype og begrunne sine svar. Det varierte noe fra intervju til intervju hvilke oppfølgingsspørsmål som ble stilt, både fordi vi ønsket å gi informantene fleksibilitet til å reflektere over de delene av tematikken som de mente var mest aktuelle, men også fordi de forskjellige intervjuerne til dels kunne ha ulik innfallsvinkel til tematikken. Intervjuerne hadde imidlertid fått forslag til ulike nøkkeltema før intervjuet startet, og dette var stikkord som beløpets størrelse, rettferdighet, anerkjennelse, oppreisning, ansvar, endringer i livssituasjon og tillit til rettssystemet. Disse var delvis inspirert av Dahlstrand (2012) og hans studie av voldsoffererstatningen i Sverige.

3.1.1 Utvalget

Alle som ifølge politiets lister var på Utøya under terrorangrepet, og som var over 13 år i 2011, ble invitert til å delta i del tre av studien, med unntak av de som hadde reservert seg i første eller andre intervjurunde. 261 av de som hadde vært på Utøya takket ja til å delta i tredje intervjurunde, samt fem leirdeltakere som hadde vært på landsiden. Deltakerne i tredje intervjurunde var i gjennomsnitt 19,47 år under sommerleiren på Utøya i 2011. Aldersspredningen på respondentene var fra 13 til 56 år (SD 4,76). Kjønnspredningen i tredje intervjurunde var relativt jevn, med 52 % menn og 48 % kvinner.

I og med at personene som var på landsiden ikke har blitt tilkjent voldsoffererstatning ble disse intervjuene ekskludert i analysen, det samme ble intervjuer hvor informantene ikke hadde søkt om voldsoffererstatning på intervjutidspunktet. I tillegg ble to intervjuer ikke inkludert i analysen på grunn av at de var mangelfulle. 256 intervjuer ligger dermed til grunn for arbeidet med denne rapporten og i font Times New Roman, skriftstørrelse 12, utgjorde dette 315 sider med transkriberte intervjuer.

For å forsikre oss om at vi med disse intervjuene hadde «nok» data benyttet vi en teknikk i analysen hvor hvert intervju ble behandlet som en test i seg selv, som skal fungere til å informere forskningsspørsmålet (Small, 2009). Man søker så en «metning» i materialet ved å komme til et punkt i analyseprosessen hvor en ny test, altså et nytt intervju, ikke vil bidra med ny innsikt. Ofte kan det være vanskelig å oppnå fullstendig metning i en kvalitativ studie, da tids- og ressursbegrensninger kan gjøre det utfordrende å få tilstrekkelig med intervjuer. I denne studien hadde vi imidlertid et meget høyt antall intervjuer, noe som gjorde at det sannsynligvis ble en metning i materialet. Under analysene dukket lignende tanker og vendinger opp gjentatte ganger slik at man til slutt ikke opplevde at et nytt intervju bidro med ny informasjon. Å oppnå dette ble muliggjort i vår studie i og med at intervjuet om voldsoffererstatning ble utført som en integrert del av et større forskningsintervju hvor man samlet data til ulike forskningsprosjekter. På grunn av dette ble heller ikke hvert enkelt intervju nødvendigvis så langt, noe som gjorde det mulig å analysere et stort antall intervjuer, samtidig som man kunne gå i dybden.

3.2 Etiske avveininger

Forskning som omhandler mennesker må alltid bedømmes ut i fra og forholde seg til et sett med etiske standarder (Johannessen et al., 2010, s. 89). Forskningen kan få konsekvenser for dem man forsker på, enten ved at intervjusituasjonen kan oppleves som ubehagelig eller problematisk for den som blir intervjuet eller fordi resultatene fra et forskningsprosjekt og måten disse blir fremstilt på kan påvirke hvordan informanten oppfatter seg selv og andre (Johannessen et al., 2010). Etiske avveininger var spesielt viktig i arbeidet med dette prosjektet, da informantene hovedsakelig er unge mennesker som har opplevd en meget dramatisk og potensielt traumatiserende hendelse.

Det har tidligere blitt uttrykt bekymring for at deltakelse i forskningsprosjekter om dramatiske opplevelser kan bidra til at informantene gjenopplever traumat, såkalt «re-traumatisering». Newman og Kaloupek (2004), som har studert konsekvensene av traumeforskning for dens informanter, hevder imidlertid at bruken av begrepet «re-traumatisering» er villedende da man ikke kan sammenligne det å oppleve en potensielt traumatiserende hendelse, hvor offeret mangler kontroll over situasjonen, og det å frivillig fortelle om denne hendelsen i etterkant, i trygge, kontrollerte omgivelser. Samtidig har forskere også funnet at det kan oppleves som terapeutisk i seg selv for enkelte voldsofre eller pårørende å få legge frem sin historie og sine

synspunkter, og å vite at disse blir videreformidlet til ansvarlig myndighet (Dahlstrand, 2012, s. 211; Dyregrov, 2004).

Det å fortelle om traumatiske opplevelser kan imidlertid være belastende. Grep ble derfor tatt for å kunne møte informantene på en god måte dersom de skulle oppleve det som vanskelig å svare på spørsmålene de ble stilt i løpet av intervjuet. Alle intervjuene ble gjennomført av helsepersonell og forskere som var kurset i å gi støtte til traumeutsatte ungdommer. Hele Utøya-prosjektet ved NKVTS har på denne måten en tosidighet ved seg, ved at man i tillegg til å samle inn datamateriale til forskning også arbeider for å avdekke udekkede hjelpebehov. I de tilfeller hvor udekkede hjelpebehov ble avdekket under intervjuene, hadde intervjueren et ansvar for å veilede informantene videre i hjelpeapparatet.

For å skape en trygg ramme rundt intervjuet og for å gjøre det enklest mulig for informantene å delta i studien, ble intervjuene utført i informantenes hjem eller ved et kontor tilknyttet et helseforetak eller kompetansesenter lokalt der informanten bodde. Intervjuene var basert på frivillighet og informert samtykke, noe som blant annet innebærer at informantene når som helst kunne trekke seg fra studien eller la være å svare på enkeltspørsmål, uten å gi en begrunnelse for dette. Fordi deler av Utøya-prosjektet ved NKVTS innhenter opplysninger om helsetilstand, har man for hele prosjektet søkt og fått godkjenning av Regional Komité for medisinsk forskningsetikk (REK). Denne godkjenningen forutsetter at prosjektet følger vanlige regler for innhenting, oppbevaring og publisering av data.

Å bevare informantenes anonymitet er svært viktig i studier som denne. De direkte berørte av terrorangrepet på Utøya er en eksponert gruppe i Norge, og de er derfor også lettere identifiserbare enn mange andre informantgrupper. Samtidig er det viktig at kvalitative studier dokumenterer hvilke data de baserer sine funn på. For å gjøre sistnevnte ble en stor mengde sitater brukt i fremstillingen av resultatene i denne rapporten. Disse sitatene er ment å skulle speile nyansene i de ulike temaene og kategoriene ved å vise både ytterpunkter og mer typiske meninger. For å bevare informantenes anonymitet kan imidlertid kjønn til den som er sitert være endret. Alder oppgis ikke. All annen informasjon som potensielt kan identifisere personer, for eksempel stedsnavn eller omtale av andre mennesker ved navn, er fjernet fra sitatene.

3.3 Tematisk og fenomenologisk analyse

Utgangspunktet for analysen var kritisk-realistisk, noe som betyr at man arbeider ut i fra en forståelse av at mennesker vil søke å skape mening av sine opplevelser og at den sosiale konteksten derfor vil påvirke hvordan individer forstår og oppfatter verden rundt seg. Samtidig beholder man imidlertid som premiss at informantene lever i en materiell virkelighet som begrenser hvordan man kan fortolke deres opplevelser (Braun & Clarke, 2006, s. 81). Intervjuene ble analysert ved hjelp av tematisk analyse, samt enkelte komponenter fra fortolkende fenomenologisk analyse. Dette var inspirert av arbeidet til Kruse og Bergman (2014), som beskriver hvordan man kan kombinere de to analysemetodene for å kunne analysere mønstre i empirien, samtidig som man fortolker meningsskaping (s. 80-82).

Nettopp fordi vi var opptatt av offerperspektivet, altså informantenes egen oppfatning av fenomenet voldsoffererstatning, ble aspekter av fortolkende fenomenologi brukt i analyseprosessen. Et fenomenologisk forskningsdesign brukes for å analysere meningsinnhold, altså hva det er informanten tenker og mener, med bakgrunn i det vedkommende sier i en intervjusituasjon (Johannessen et al., 2010, s. 173; Smith, 2011, s. 9). Metoden er derfor både deskriptiv og fortolkende ved at den ser på menneskers subjektive fortolkninger av en gitt situasjon (Fereday & Muir-Cochrane, 2006, s. 81). Som forsker forsøker man dermed å forstå hvordan informanten oppfatter sin «virkelighet» og hvordan fenomenet man studerer kan forstås i lys av dette (Smith, 2011). På grunn av det høye antallet intervjuer i denne studien var det imidlertid ikke mulig å gjennomføre en inngående fenomenologisk analyse av hvert enkelt utsagn i alle intervjuene. Det epistemologiske grunnlaget for studien var likevel fenomenologisk, i og med at vi som forskere hele veien søkte å forstå våre informanters virkelighet. Mer spesifikt så vi på hvordan våre informanters virkelighetsoppfatning var med på å forme hvordan de fortolket voldsoffererstatningsordningen. Videre var vi opptatt av hvilken mening informantene tilla voldsoffererstatningen og hvordan denne meningen ble dannet.

Hovedsakelig ble imidlertid intervjuene analysert ved hjelp av tematisk analyse, som er en kvalitativ forskningsmetode som brukes for å «*identifisere, analysere og rapportere mønstre (temaer) i et datasett*» (Braun & Clarke, 2006, s. 79, egen oversettelse). Med temaer i denne sammenhengen mener man sentrale meninger eller ytringer som gjerne gjentar seg i datamaterialet (Braun & Clarke, 2006, s. 82). Vår hensikt var å avdekke kvalitative mønstre for å kunne analysere hvilke temaer informantene knyttet til voldsoffererstatningsordningen, hvordan de forsto og forholdt seg til ordningen, og hvilken betydning den hadde for dem.

I og med at mønstrene man ønsket å avdekke var av en kvalitativ karakter er det viktig å understreke at det ikke nødvendigvis var et mål å se på hvilke temaer som ble gjentatt *oftest* i datamaterialet. I stedet ble alle ytringer tillagt like mye vekt (Som anbefalt av Fereday & Muir-Cochrane, 2006, s. 86). I følge Braun og Clarke (2006, s. 82) avgjør man hvilke temaer som er sentrale i en kvalitativ analyse ved å se etter om temaet fanger en essensiell mening opp mot forskningsspørsmålet. I vår sammenheng ble det fokusert på hvilken forståelse ungdommene har av voldsoffererstatningsordningen og hvilken betydning denne ordningen har hatt for dem i tiden etter terrorangrepet. I søket etter sentrale temaer var vi derfor spesielt opptatt av å se på uttrykk for nettopp forståelse og betydning.

3.3.1 Analyseprosessen

Intervjuene ble analysert i analyseverktøyet NVivo 10, da dette er godt egnet til å håndtere et stort kvalitativt materiale. Både datadrevne og teoridrevne koder ble benyttet. Analysen ble derfor drevet fremover både fra et induktivt og et deduktivt ståsted, noe som betyr at man så etter mønstre i materialet både med utgangspunkt i eksisterende litteratur på området, og da hovedsakelig Dahlstrand (2012) og hans studie av voldsoffererstatningen i Sverige, men også ut i fra hvilke temaer som ble ansett for å være mest fremtredende i vårt datamateriale.

Sistnevnte ble avgjort gjennom gjentatte gjennomlesninger av rådata. To av forfatterne leste gjennom rådata ved oppstarten av prosjektet og diskuterte mønstre og temaer som dukket opp ved gjennomlesning. Resultatet av dette ble syntetisert av en av forfatterne i et kodeskjema, som så ble benyttet til å kode hele materialet. I den første analysen ble materialet sortert ved hjelp av 22 koder. Sju av disse kodene var klart deduktive ved at de bygde på Dahlstrands funn. Eksempler på slike koder var diskusjon av beløpets størrelse eller betydningen av hvem som betaler erstatningsbeløpet. De øvrige 15 kodene var induktive og ble avgjort etter nøye gjennomlesning av materialet. For eksempel så vi at mange av informantene kom inn på den særegne søknads- og utbetalingsprosessen som ble benyttet under erstatningsoppgjøret etter terrorangrepet 22. juli. Dette ble derfor til en egen kode. Mange av våre informanter snakket også om fremtiden og hadde tanker om hva den ville bringe, «tanker om fremtiden» ble derfor en annen kode.

Da alle intervjuene var kodet ble hver enkelt kode analysert og sortert innunder overordnede temaer, ved at man satte koder i sammenheng med hverandre. De overordnede temaene i denne analysen var *betydning* og *forståelse*. Under *forståelse*

fant vi to undertemaer, «sammenheng mellom utbetalingen og hendelsen» og «søknads- og utbetalingsprosessen». *Betydning* ble delt inn i undertemaene «symbolsk betydning» og «betydning i hverdagen». Analyseprosessen i kvalitative studier er ofte en refleksiv prosess hvor man beveger seg mellom rådata, kodede data og skriveprosessen (Braun & Clarke, 2006, s. 86). Dette var også tilfellet i vårt arbeid. Underveis i analysen og skrivearbeidet gikk vi stadig tilbake til de transkriberte intervjuene og til de originale kodene for å forsikre oss om at de identifiserte temaene dekket datamaterialet på en adekvat måte og at de var forankret i forskningsspørsmålet.

Under analysen ble det også avdekket sentrale konflikter og klar konsensus innad i datamaterialet (Fereday & Muir-Cochrane, 2006, s. 90). Vi så altså på hvilke punkter informantene generelt sett var enige om og hvilke det var mer uenighet omkring. Hvorfor konflikter og konsensus oppstår innad i en gruppe som har opplevd den samme hendelsen er et interessant spørsmål. En spesiell egenskap ved informantene som deltok i denne studien var at de alle hadde tilhørighet til en til dels tett gruppering hvor det er naturlig at det oppstår intern kommunikasjon om det som har skjedd og utviklinger i saken. Mange av ungdommene som var på Utøya reiste dit sammen med venner og bekjente. I tillegg hadde de en tilknytning til AUF og i ettertid har også mange tilknytning til den Nasjonale støttegruppen etter 22. juli-hendelsene. I disse gruppene kan intern kommunikasjon føre til en felles forståelse av et fenomen og det vil oppstå rykter. Slike rykter kom også til uttrykk i intervjuene om voldsoffererstatning og de dreide seg i hovedsak om hva man trodde at andre hadde fått i erstatning, misforståelser knyttet til ordningen, for eksempel at Utøya-ofrene fikk lavere utbetalinger enn andre voldsofre fordi de var mange, eller referanser til og sammenligning med andre voldssaker eller ulykker hvor man får utbetalt erstatning. Det er tydelig at enkelte av disse ryktene bunner i misforståelser. I en kvalitativ studie bør imidlertid ikke rykter avfeies som usannheter, som dermed utelates fra analysen, men bør ses som en egenskap ved datamaterialet som må tas hensyn til når materialet analyseres og fortolkes (Fujii, 2010). Man kan for eksempel anta at oppfatningen man har av en ordning kan påvirkes av den sosiale konteksten, her representert ved rykter. Det er derfor viktig å forstå funnene til denne studien innenfor disse rammene.

4 Resultater: Voldsoffererstatning til de berørte av terrorangrepet på Utøya

I dette kapitlet vil vi se på hvordan informantene opplevde å få voldsoffererstatning etter terrorangrepet. Slik vi har vært inne på hadde hoveddelen av informantene kun mottatt oppreisning da de ble intervjuet for denne studien. Resultatene som presenteres i dette kapitlet må derfor forstås med bakgrunn i dette og problemstillingene som fremheves omhandler hovedsakelig oppreisningserstatningen.

Vi var opptatt av forståelse og betydning, og kapitlet er derfor inndelt etter de tre delspørsmålene vi stilte innledningsvis i rapporten. Vi vil starte med å se på hva det betydde for ungdommene å få voldsoffererstatning, og da hovedsakelig oppreisning. I kapittel 4.2. vil vi både se på hvilken betydning oppreisningserstatningen hadde for de berørte ungdommene i deres hverdag i tiden etter angrepet, og også på hvilken eventuell symbolsk betydning de tilla utbetalingen. Vi vil så gi innblikk i hvordan unge mottakere forstår voldsoffererstatningsordningen. I kapittel 4.3 vil vi derfor se på hvordan ungdommene fra Utøya vurderte sammenhengen mellom erstatningsbeløpet og den voldshandlingen de hadde blitt utsatt for. Vi vil avslutte kapitlet i 4.4, ved å se på hvilken oppfatning ungdommene hadde av søknads- og utbetalingsprosessen. Før vi presenterer disse resultatene vil vi imidlertid gi en kort innføring i erstatningsoppgjøret etter terrorangrepene 22. juli 2011. Hvem våre informanter var, med tanke på alder og kjønn, oppsummeres i tabell 4.1

Tabell 4.1 Informantenes demografi

Gjennomsnittsalder	19,47
Aldersspredning	13-56 (SD 4,76)
Kjønnsfordeling	52 % (m), 48 % (k)

4.1 Erstatningsoppgjøret etter terrorangrepene 22. juli 2011

Alle som var på Utøya under terrorangrepet kunne søke om voldsoffererstatning og av de som deltok i vår studie oppga 99 % at de hadde søkt. På grunn av sakens omfang besluttet retten at erstatningsoppgjøret etter terrorangrepene skulle tas ut av straffesaken, slik regelverket i utgangspunktet gir adgang til. Erstatningskravene ble avgjort av voldsoffererstatningsmyndighetene.

Man har mulighet til å søke om forskudd på voldsoffererstatning. Det ble åpnet for dette også i 22. juli-saken og de første vedtakene om forskuddsutbetaling ble fattet i september 2011 (S. Bjørnsson, Kontoret for voldsoffererstatning, e-post, 3. desember 2015). Ved forskuddsutbetalingen tok man imidlertid ikke stilling til det endelige erstatningsbeløpet.

Det ble tatt utgangspunkt i fjorten pilotsaker da man fastsatte oppreisningserstatningen etter terrorangrepene 22. juli. Disse sakene ble valgt ut av en gruppe bistandsadvokater og tanken var at de skulle være prinsipielt viktige og representere de ulike gruppene av fornærmede i 22. juli-saken (Erstatningsnemnda for voldsofre (a), 2012; Erstatningsnemnda for voldsofre (b), 2012; Erstatningsnemnda for voldsofre (c), 2012). I sju av disse pilotsakene var ofrene leirdeltakere fra Utøya. De første erstatningsvedtakene i disse pilotsakene ble fattet av førsteinstansen, Kontoret for voldsoffererstatning, i mai 2012 (S. Bjørnsson, Kontoret for voldsoffererstatning, e-post, 3. desember 2015). Disse avgjørelsene ble så klaget inn for Erstatningsnemnda for voldsofre. Nemnda gjennomførte muntlige konferanser i alle pilotsakene i oktober 2012, hvor bistandsadvokatene og de aktuelle ofrene var til stede. I november 2012 fastsatte så Erstatningsnemnda for voldsofre de endelige oppreisningsbeløpene i pilotsakene.

De overlevende fra Utøya ble tilkjent et av tre standardiserte oppreisningsbeløp, basert på hvorvidt de hadde fått fysiske skader som følge av angrepet. De som ble fysisk skadd ble delt inn i to grupper, ut i fra om skadene de hadde fått var betydelige eller livstruende. Alle som var på Utøya under angrepet fikk minimum 300 000 kroner i oppreisning, da samtlige ble ansett for å ha vært utsatt for et drapsforsøk, med potensiale for å ha blitt påført betydelige psykiske lidelser.

Kontoret for voldsoffererstatning fattet oppreisningsvedtak med basis i Erstatningsnemndas avgjørelser i perioden desember 2012 til oktober 2013 (S. Bjørnsson, Kontoret for voldsoffererstatning, e-post, 3. desember 2015). 90 % av deltakerne i denne studien oppga at de hadde mottatt 300 000 kroner i oppreisning, 3

% hadde mottatt 450 000 kroner og 3 % hadde mottatt 600 000 kroner. 4 % oppga at de hadde fått utbetalt et annet beløp. Man kan anta at flere i den sistnevnte gruppen fikk utbetalt et annet beløp fordi de i tillegg til å være overlevende fra Utøya også fikk erstatning som etterlatt, for eksempel fordi de hadde mistet et søsken i terrorangrepet. Enkelte kan også allerede ha mottatt kompensasjon for økonomiske tap på det tidspunktet da intervjuet fant sted og rapporterte derfor et høyere beløp. Leirdeltakere fra Utøya som var på fastlandet da angrepet skjedde ble ikke tilkjent voldsoffererstatning.

Voldsofre har også krav på erstatning for økonomisk tap og menerstatning. Utmålingen av slik erstatning beregnes på bakgrunn av fremlagte tall og dokumentasjon. Menerstatning kan først beregnes når man vet om skaden blir varig, og det er fremdeles mange overlevende fra Utøya som ikke har fått et endelig oppgjør.

4.2 Hva betydde det for ungdommene fra Utøya å få voldsoffererstatning?

Vi vil nå se på hvilken betydning voldsoffererstatningen har hatt for de overlevende fra Utøya, både ved å gå inn på hva oppreisningsbeløpet konkret har betydd for dem i deres hverdag, men også ved å drøfte hvilken eventuell symbolsk betydning de har tillagt utbetalingen. Sistnevnte kategori viser til symbolske betydninger og meninger som informantene tilla erstatningen, hovedsakelig at de opplevde at pengene kommuniserte noe på vegne av den som utbetaler dem.

4.2.1 I mottakernes hverdag: Muligheten til å «oppreise seg selv»

..det å få utbetalt penger etter en sånn situasjon, det veier jo ikke opp for noe av det jeg har opplevd på noen som helst måte. Det er jo ikke sånn at jeg føler at det gjør det mer ok. Eller at det kan rettferdiggjøre opplevelsen min. Men.. Ja. Det er nå en gang slik at man må ha et eller annet system for å (...) på en måte skulle gi en oppreisning, da. Og da er jo penger et middel (..) som man kan anvende til alt mulig. Slik man selv ønsker å (...) oppreise seg selv..

Som dette sitatet illustrerer har oppreisningserstatningen en fleksibilitet i seg som gjør at hver enkelt mottaker kan bruke den til å tilrettelegge egen hverdag etter sine behov. Vi så at det hovedsakelig var tre momenter som gikk igjen blant informantene når de tilla oppreisningserstatningen konkret betydning i hverdagen: At oppreisningen hadde gitt dem frihet fra økonomiske bekymringer, at den hadde bidratt med trygghet for fremtiden og at den hadde gitt dem tilgang til opplevelser eller anskaffelser som hadde bidratt til økt livskvalitet.

4.2.1.1 Økonomisk trygghet:

«Det har føltes litt som en sånn sikkerhetspute, som du har å lande på».

Mange av informantene ga uttrykk for at oppreisningen hadde gitt dem et økonomisk løft som bidro til stabilitet og romslighet i deres privatøkonomi. Dette var viktig fordi man på den måten unngikk en potensiell ekstra bekymring i en allerede vanskelig tid. Mange ga uttrykk for at oppreisningserstatningen hadde gjort hverdagen deres enklere og at det hadde vært en lettelse å motta utbetalingen. Som et eksempel på dette sa en informant:

..jeg synes ikke det var noe sånn, 'å, dette var fint fordi det var en symbolsk sum' eller at jeg følte at, liksom, nå ble jeg kompensert skikkelig. Men jeg synes det var deilig å få nok penger til å kunne, hvis jeg hadde behov for det, gå et år ekstra på utdanningen uten at det skulle ha noe å si finansielt, da.

Informantene i denne studien er en spesiell gruppe i og med at de fleste av dem er unge mennesker, som enten fremdeles er studenter eller skoleelever, eller som er helt i starten av etableringsfasen. Flere ga uttrykk for at de allerede hadde lav inntekt eller økonomiske bekymringer i tiden før terrorangrepet, for eksempel på grunn av pågående studier, og at det derfor var veldig viktig for dem å få voldsoffererstatning slik at de kunne slippe å bekymre seg for økonomien, slik de ellers ville ha gjort. En informant forklarte:

Det letter jo litt på trykket da, kan man si. At noe blir enklere og så kan man heller bruke energien på (..) de problemene som faktisk kommer fra 22. juli enn å være bekymret over at man ikke har nok penger til å betale husleien.

Slik det fremgår av dette sitatet blir altså ikke oppreisningens hovedfunksjon for disse informantene at den lindrer den situasjon man er i som følge av

voldshandlingen, men heller at den minsker andre belastninger slik at man får rom til å håndtere følgene av terrorangrepet. Det at ordningen er relativt åpen og fleksibel, ved at mottakeren står helt fritt med tanke på hvordan pengene skal disponeres, skaper et handlingsrom for å tilpasse hverdagen etter individuelle behov. Det nevnes for eksempel som positivt at pengene ga mulighet til å jobbe redusert eller å ikke jobbe mens man studerte. Alternativet kunne for flere av informantene være å gå helt ut av studier eller arbeid for en periode, for eksempel gjennom en sykemelding, men på grunn av oppreisningserstatningen fikk de lagt opp sin hverdag på en måte som gjorde det mulig for dem å yte så mye som de greide. Enkelte nevnte også at pengene ga dem mulighet til å gjøre større endringer i livet, for eksempel ved å starte egen bedrift slik at de kunne ha en mer fleksibel arbeidsdag eller ved å si opp en jobb de ikke trivdes i, og som dermed var en tilleggsbelastning for dem.

Et påfallende funn fra intervjuene er imidlertid at oppreisningspengene i enkelte tilfeller har blitt brukt til å dekke hull i det øvrige hjelpesystemet. Disse hullene har enten vært reelle eller har oppstått fordi informanten ikke har maktet å sette seg inn i de andre støttetilbudene som finnes, for eksempel innenfor NAV-systemet. En informant fortalte:

[D]et har jo selvfølgelig hjulpet meg det året, eller (..) de to årene jeg var sykemeldt for jeg får bare sykepenger første året. Så jeg må ha hatt noe å leve på det andre året jeg var sykemeldt. Så det har hjulpet meg der og, så jeg faktisk har kunnet overlevd.

Denne informanten ga altså uttrykk for at voldsoffererstatningen har dekket et reelt hull i det øvrige støttetilbudet. Samtidig kan dette ha oppstått fordi informanten ikke hadde tilgang til informasjon om andre støtteordninger.

Andre fortalte også om at de heller hadde brukt oppreisningserstatningen enn å søke økonomisk støtte andre steder fordi de enten ikke hadde ønsket eller maktet å søke hjelp fra for eksempel NAV. Mens enkelte utrykte at det har vært en lettelse å få slippe dette, ga andre uttrykk for å være bitre fordi de følte at voldsoffererstatningen ble brukt opp på noe de potensielt kunne fått dekket av en annen offentlig støtteordning, dersom de hadde fått hjelp og veiledning i bruk av disse andre tilbudene.

4.2.1.2 Trygghet for fremtiden

«[D]et var viktig med den stabiliteten og den fremtidstroen. For en periode var det jo ganske svart.»

Knyttet til betydningen oppreisningserstatningen hadde som et fritak fra økonomiske bekymringer i tiden etter angrepet, snakket også mange informanter om hvordan pengene var viktige fordi de bidro til økonomisk trygghet i fremtiden. Denne kategorien skiller seg fra den første ved at den i stedet for å beskrive hvordan erstatningsbeløpet bidrar til fritak fra konkrete bekymringer i nåtiden, illustrerer hvordan pengene bidrar til å dempe usikkerhet og hypotetiske bekymringer for fremtiden.

For mange voldsofre kan verden i etterkant av angrepet fremstå som et utrygt sted. For våre informanter kom utryggheten ofte til uttrykk i form av usikkerhet når man tenkte på fremtiden. Å oppleve at man har noe å falle tilbake på kan være viktig for å øke trygghetsfølelsen igjen. En informant forklarte: *«De pengene gjorde at jeg kunne både være sikker på hva som møtte meg gjennom året og vite at hvis alt forsvant så hadde jeg egne ben å stå på».*

Vi så at flere var usikre på hvordan livet ville arte seg og hvordan terrorangrepet ville påvirke dem fremover i tid, gjerne i et livsperspektiv. Enkelte uttrykte denne usikkerheten som en bekymring for at situasjonen deres skulle endre seg negativt, ved at de for eksempel ville få en reaksjon senere i livet på det de hadde vært utsatt for. Som en informant sa: *«...selv om jeg kanskje er velfungerende i dag, så [er det] ingen garantier for hvordan jeg er om ti-femten år».* Andre var usikre på hvordan plagene og ettervirkningene de slet med etter angrepet ville utvikle seg i årene som kommer. Begge gruppene antok at dette kunne få økonomiske konsekvenser for dem, for eksempel ved at de ikke ville klare å stå i jobb eller ville bli forsinket med utdannelsen sin. Andre så for seg at de muligens ville få redusert inntekt, sammenlignet med det de hadde eller lå an til å få før terrorangrepet, og at oppreisningsbeløpet derfor var viktig enten for store investeringer, som for eksempel boligkjøp, eller som en buffer i fremtiden. Av dem som bekymret seg for en forverring av egen situasjon var også muligheten til å oppsøke hjelp og behandling, som kanskje ikke vil bli dekket av det offentlige i fremtiden, også et viktig moment:

Det er jo sikkert flere som kommer til å senere få påvirkninger av traumet. Senere [i] livet, og da må man kanskje betale psykologer av egen lomme. Eller andre ting, som gjør at man, kanskje blir satt i en posisjon der man må bruke av egne økonomiske midler.

Andre igjen hadde mindre konkrete tanker om hva fremtiden ville bringe, men syntes oppreisningserstatningen var en nyttig sikkerhet i tilfelle «noe skulle skje». En informant forklarte:

For meg spiller ikke pengene så mye rolle. Det er mest for å være sikker på at hvis det skulle skje noe i fremtiden, så har jeg økonomi til å kunne dekke det. Så det er sånn jeg tenker på det i hvert fall.

Et interessant funn er imidlertid at enkelte informanter ikke uttrykte denne usikkerheten like sterkt. Dette hang sammen med en sterkere tillitt hos disse informantene, til at «systemet» ville komme dem til unnsetning dersom noe ved deres situasjon skulle endre seg i fremtiden. Som en informant sa:

..klarer man ikke å jobbe så har man NAV og får man helseproblemer så har man et offentlig helsevesen som klarer å takle det. Så det har ikke vært nødvendig å ha en stor voldsoffererstatning for å ha en buffer i tilfelle.

Enkelte informanter hadde også en mer inngående kjennskap til de ulike dekningsområdene i voldsoffererstatningen⁵ og disse virket også tryggere på at de ville få mer støtte dersom behovet skulle oppstå. Når hun snakket om mulighetene for at noe skulle skje med henne i fremtiden sa for eksempel en informant at det «..vil jo utløse (...) nye friske penger..» En annen forklarte:

Også er jo ting innordnet [slik] at hvis vi får større plager etter hvert, så skal det forhåpentligvis kunne bli dekket. Men det er jo gjennom andre ordninger som er tilknyttet voldsoffererstatning, så om det funker i fremtiden, så tror jeg at det egentlig er det viktigste. Det uforutsette, det man ikke vet at man trenger hjelp til.

For en stor del av informantene var det imidlertid oppreisningsbeløpet som fylte dette behovet for trygghet og sikkerhet for fremtiden

4.2.1.3 Bidrag til økt livskvalitet:

«Det er litt godt å leve litt ekstra etterpå».

⁵ Muligheten til å søke om menerstatning og kompensasjon for økonomiske tap.

Mange av informantene kom inn på at oppreisningsbeløpet hadde bidratt positivt ved at man kunne bruke pengene til å unne seg en positiv opplevelse. For noen kunne dette være å reise på ferie eller dyrke en hobby, for andre kunne det være å kjøpe seg noe de hadde ønsket seg lenge eller ta en handletur uten å være bekymret for økonomien. Andre nevnte at pengene ga mulighet til mer samvær med venner og familie, og til å komme seg ut mer enn det de ellers ville ha gjort. En informant sa: *«..litt ekstra penger har gitt bedre mulighet til å kunne reise til venner eller gjøre ting. Eller besøke familie, som er litt langt borte. Få litt mer sånn kvalitetstid, da»*. Andre igjen snakket om hvordan de hadde brukt erstatningspengene til å realisere en drøm, det være seg å starte egen bedrift, ta en lengre reise eller skrive en bok. Felles for alle disse var at oppreisningen ble sett som et bidrag til økt livskvalitet og til å kunne gjøre positive ting som man følte behov for i perioden etter terrorangrepet. En informant beskrev:

[S]å følte jeg jo at de pengene fikk vi jo fordi at vi skulle ha de og de skulle være med å øke livskvaliteten vår og sånn, og det synes jeg de gjorde i stor grad, spesielt i den perioden hvor jeg var, liksom, på noe av det mørkeste.

Disse narrative skiller seg fra de som ble beskrevet i de to forrige delkapitlene ved at de heller enn å se på oppreisningerstatningen som et middel til å begrense andre bekymringer, beskrev den som et bidrag til å skape nye, positive opplevelser. Det å kunne unne seg noe ekstra som man ellers ikke ville hatt råd til bidro til avveksling fra hverdagen, en oppmuntring under tunge omstendigheter eller en følelse av økt frihet og mer handlingsrom. *«Det har jo vært en berikelse av (...) livet og da. (...) det hjelper jo veldig på psyken»*, forklarte en informant.

For enkelte fremsto det som at de positive opplevelsene man kunne unne seg som følge av oppreisningerstatningen, bidro til en viss opplevelse av mening i en vanskelig situasjon hvor det ellers kunne være utfordrende å finne faste holdepunkter og positiv mening. En informant oppsummerte: *«.. det er ikke sånn at pengene tar den opplevelsen bort eller de tapene som er lidd bort, men (..) det har kommet noe litt positivt ut av ettertiden, da»*.

4.2.1.4 Hva bør erstatningsbeløpet brukes til?

I tilknytning til oppfattelsen informantene hadde av erstatningsutbetalingen og hvilken betydning den hadde for dem, var mange også opptatt hva erstatningsbeløpet *burde* brukes til. På dette spørsmålet så vi at de delte seg i to grupper. For den ene gruppen veide pengene de hadde mottatt tungt. Disse informantene mente at pengene

måtte brukes på noe viktig, noe som ville ha innvirkning på deres liv. En beskrev for eksempel utbetalingen som «alvorlige penger». Som vi har sett på de foregående sidene varierte det noe hva ungdommene anså for å være viktig i den sammenhengen, det kunne være sparing, investering i fremtiden eller å bruke pengene på positive opplevelser som delvis kunne veie opp for det de hadde vært utsatt for. Det disse informantene hadde til felles var imidlertid at de følte sterkt på det ansvaret pengene medførte. En informant forklarte:

En del av meg synes at jeg bare burde klatre dem bort og reise på ferie og gjøre sånne ting som jeg har lyst til å gjøre med dem, men en annen del av meg synes, er jo litt for fornuftig til det. Det er jo, det er egenkapital til å kjøpe hus også. På den andre siden. Så. Så det er, det er ikke bare, eller, det er ikke bare lett. Og svart/hvitt og flott.

Den andre gruppen forholdt seg imidlertid til pengene på en diametralt forskjellig måte. Siden de ikke hadde arbeidet for disse pengene og ikke helt forsto hvor de kom fra, følte de heller ikke et stort ansvar for å forvalte pengene på en fornuftig måte. En informant sa: «*Det gjorde at jeg ikke hadde noe respekt for de pengene, jeg tenkte at de pengene skulle jeg ikke hatt uansett, så de kan jeg bruke på hva som helst*». For denne gruppen fremsto det altså som at erstatningsbeløpet var penger de egentlig ikke skulle ha hatt og som dermed kunne brukes som de ønsket i øyeblikket.

Som vi ser skiller disse to gruppene seg tydelig fra hverandre når det kommer til hvordan de forholdt seg til erstatningsbeløpet. Den første gruppen representerer hvordan voldsoffererstatningen kan være et stort ansvar å bære for en ung mottaker. Selv om det kunne være en glede eller lettelse å motta så mye penger, representerte dette også en bekymring for flere. En informant sa: «*..det blir mindre å bekymre seg for, men samtidig mer, siden jeg har muligheten til å bruke opp de pengene*». Flere ga også uttrykk for at de følte at det kom et ansvar med pengene – at de måtte bruke dem fornuftig og ikke rote dem vekk. Samtidig lå det også et implisitt ansvar for å «klare seg godt i livet» fordi man med pengene skulle ha et godt utgangspunkt for dette.

Den andre gruppen representerer hvordan enkelte mottakere implisitt eller eksplisitt distanserer seg fra beløpet. De forstår ikke helt hvorfor pengene kommer og derfor har heller ikke pengene noen stor betydning for dem. Noen sa direkte at de gledet seg til pengene var brukt opp eller at de kjente på et ønske om å bruke opp pengene. Andre snakket om hvordan de gjemte pengene på egne kontoer for å slippe å se beløpet hver gang de logget seg inn i nettbanken sin. En informant forklarte:

..har laget en konto for dem. Også tenker jeg sjelden på hva jeg skal bruke de pengene til, for jeg har ikke brukt de til noe. Så jeg har prøvd å glemme de. Det har vært litt ubehagelig å tenke på for jeg vet liksom ikke helt hva, hva er det som er vanlig å bruke det på og hvorfor. Det er litt ubehagelig å ha fått den oppreisningen også. Det er bare litt sånn rar følelse å få penger etter å ha opplevd noe sånn. Hvis du skjønner. Derfor har jeg bare prøvd å glemme de litt..

Denne reaksjonen så ut til å komme fordi beløpet enten minnet dem på hendelsen eller opplevdes som en direkte tilknytning mellom dem og gjerningsmannen. For andre kunne pengene på konto være en påminner om egne negative følelser knyttet til selve voldsoffererstatningen, for eksempel at de ikke følte at pengene var fortjent eller at de følte at pengene representerte et signal om at de måtte gå videre. Det kan også fremstå som at denne distansen til dels kom som en reaksjon på skam-følelser knyttet til utbetalingen.

For enkelte kom distansen til uttrykk ved at de snakket om voldsoffererstatningen på et prinsipielt nivå. Disse var opptatt av hvordan voldsoffererstatning var viktig for voldsofre generelt, selv om de ikke hadde opplevd at oppreisningen hadde hatt så stor betydning for dem personlig. De identifiserte seg dermed ikke nødvendigvis med gruppen «kriminalitetsofre». En informant sa for eksempel: «..altså, det er sånn, når jeg tenker på det, så blir jeg sånn hyper-rasjonell som [at] jeg liksom ikke tenker at jeg var en del av det». En annen sa: «Jeg vet ikke hvor stor grad jeg føler meg som et voldsoffer (...). Jeg tenker vel mer at det plasserer en liten merkelapp på meg, som jeg (...) jeg kanskje ikke føler passer helt».

4.2.2 Den symbolske betydningen

For enkelte informanter var det viktig å understreke at de *kun* kunne tillegge oppreisningen konkret mening og at de ikke kunne se den i en symbolsk eller moralsk kontekst. Andre var imidlertid opptatt av å snakke om den symbolske betydningen av utbetalingen. Når man snakker om en symbolsk betydning i denne sammenhengen refererer det til en forståelse av at avsenderen av erstatningen, altså Kontoret for voldsoffererstatning, staten eller det norske samfunnet for øvrig, ønsker å signalisere noe med utbetalingen. Det er dermed ikke bare en utbetaling for å dekke konkrete behov eller ønsker, men har også en mellommenneskelig betydning, en symbolikk eller noe den ønsker å kommunisere. Hovedsakelig fant vi to uttrykk for symbolsk betydning som ble gjentatt i materialet. Flere av informantene mente at

oppreisningserstatningen symboliserte anerkjennelse, andre mente at den kommuniserte at noen tok ansvar.

4.2.2.1 Anerkjennelse

«..det er jo på en måte en byråkratisk måte fra staten å vise at de bryr seg om oss på da».

En symbolsk betydning som gikk igjen i datamaterialet var funksjonen utbetalingen hadde som anerkjennelse. Dette kunne være i form av en bekreftelse på at det man hadde vært utsatt for hadde vært en spesielt traumatisk opplevelse eller det kunne være en anerkjennelse av at man som offer har en utfordrende hverdag hvor det er behov for ekstra oppfølging. Ved sistnevnte betydning blir altså det at «noen» ser deg som offer sentralt. En informant forklarte:

Jeg vet ikke, det er liksom greit, liksom. Litt betryggende, det er litt sånn greit å vite at (..) det offentlige ser meg. Jeg er her. Og jeg opplevde noe sykt kjipt. Og, og nå tar man hånd om meg. Og det synes jeg (..) er veldig allright.

For andre var anerkjennelsen av selve hendelsen og hvor alvorlig den hadde vært like viktig som anerkjennelsen av hvordan man hadde det i ettertid. *«..det er rettferdig at alle som opplever noe traumatisk skal få den bekreftelsen fra staten (..). På at man skal slippe (...) å måtte oppleve sånne ting»*, forklarte en informant. For enkelte var det også viktig at oppreisningserstatningen anerkjente at det de hadde blitt utsatt for ikke var rettet mot dem personlig, men mot samfunnet som en større helhet. Disse informantene ga altså uttrykk for at utbetalingen symboliserte at terrorangrepet på Utøya skiller seg fra andre voldshandlinger og at de som terrorofre dermed skiller seg fra andre kriminalofre.

Et annet perspektiv på dette er imidlertid at 22. juli-saken kan skille seg fra andre kriminalsaker ved at det er mindre behov for anerkjennelse gjennom oppreisningsbeløpet. Det ble nevnt av noen av informantene at de ikke følte at voldsoffererstatningen er noen viktig anerkjennelse nettopp fordi de som ofre fra Utøya har fått mye oppmerksomhet og anerkjennelse gjennom andre kanaler. En informant forklarte:

..jeg tror ikke jeg trengte den summen for å vite at (..) jeg fikk en anerkjennelse av det. Jeg har ikke noe (...) inntrykk av at det er noen som tenker at det ikke er en seriøs ting. Alle (..) jeg møter sier jo det..

Den samme informanten forklarer videre: «*For altså, jeg vet hva jeg har opplevd. Verden vet hva jeg har opplevd. Altså, den pengesummen endrer ikke på det*». En annen informant sammenlignet de berørte fra Utøya med tilfeldig forbipasserende som hadde blitt berørt av angrepet i Regjeringskvartalet. Han mente at sistnevnte gruppe hadde større behov for anerkjennelse gjennom å få utbetalt oppreisning enn hva han hadde selv:

Vi som var på Utøya, vi var der. Vi var målet (...). Folk som var rundt regjeringskvartalet, det er tilfeldige mennesker som ikke var.. Han hadde dem ikke som et mål. De bare, noen gikk hjem fra jobb, noen var på vei til jobb, noen skulle bare innom der å se kanskje på VG.. Noe sånt. Så jeg mener at de trengte mer den anerkjennelsen enn det jeg gjør.

4.2.2.2 Ansvar

Av dem som opplevde at utbetalingen av oppreisningserstatning hadde en symbolsk betydning, ble det at noen tok ansvar for det som hadde skjedd eller for dem som voldsofre, ofte nevnt som et sentralt punkt. Man kan argumentere for at dette er knyttet til anerkjennelse, ved at det å ta ansvar for et voldsoffer også innebærer en viss grad av anerkjennelse av denne personens situasjon. Samtidig kan man argumentere for at det å ta ansvar for en person eller en situasjon innebærer å bevege seg et steg videre fra anerkjennelsen, ved at man ikke bare anerkjenner situasjonen, men også kommuniserer at man har et ansvarsforhold til det hele.

I intervjuene ble ansvar forstått på to ulike måter. Det kunne være et ansvar direkte for det som hadde skjedd, for eksempel fordi samfunnet hadde sviktet i forkant av angrepet eller at beredskapen hadde vært for dårlig slik at redningsmannskaper kom sent frem, eller det kunne være et ansvar for ofrene og for deres velbefinnende. Disse to forståelsene reflekterer til dels det todelte formålet med voldsoffererstatningsordningen. På den ene siden skal erstatningen reflektere at det er statens ansvar å beskytte sine innbyggere mot kriminalitet. I dette kan man lese et ansvar for å kompensere for kriminelle voldshandlinger. På den andre siden ligger det i erstatningsordningen et felles samfunnsansvar for dem som har blitt utsatt for overgrep og for at de skal kunne komme seg videre i livet. Dette kan knyttes til statens ansvar for å ta seg av voldsofre, som flere av informantene nevner.

Å tillegge utbetalingen en ansvarsbetydning trenger imidlertid ikke å bety at man mener at pengene skal kunne gjøre opp for noe av det som har skjedd. Flere av de

informantene som mente at utbetalingen betydde at noen tok ansvar for dem ga samtidig uttrykk for at de ikke opplevde at pengene hadde kunnet «gjøre noe godt igjen». Noen opplevde også at *forsøket* på å ta ansvar, enten for handlingen eller for dem som ofre og deres utfordringer, ikke var tilstrekkelig, men heller signaliserte at de nå burde legge terrorangrepet bak seg. En av informantene beskrev at hun opplevde voldsoffererstatningen som et forsøk på å få henne til å gå videre i livet: «*Et lokk egentlig. Sånn der: 'nå har de fått pengene sine, da er det liksom greit'*». Vedkommende opplevde det som at det nesten var knyttet en forpliktelse til utbetalingen om å klare dette: «*Ja, da skal du kjøpe deg et stort, fint hus og leve lykkelig alle dine dager*». Denne forståelsen av ordningen står i klar kontrast til det som ble diskutert under avsnittet om anerkjennelse over. De av informantene som så utbetalingen som en anerkjennelse av dem som voldsofre forsto dette som et signal fra staten om at man hadde forståelse for at de ville bruke mer tid for eksempel på å komme seg ut i arbeidslivet. For disse informantene opplevdes altså voldsoffererstatningen som et fritak fra presset om å komme seg videre i livet, eller «*[e]n slags aksept for at dette har vært en tøff hendelse*», som en informant forklarte. For informantene som ble diskutert i dette avsnittet, var imidlertid opplevelsen stikk motsatt – de opplevde utbetalingen som et pressmiddel for at de skulle legge hendelsen bak seg, før de var klare for det selv.

Som vi har sett får voldsoffererstatningen betydning for mottakerne på bakgrunn av hvordan de forstår ordningen. I neste del av dette kapitlet vil vi derfor se nærmere på hvordan de overlevende fra Utøya forsto voldsoffererstatningen.

4.3 Forståelse: Hvordan vurderte ungdommene sammenhengen mellom erstatningsbeløpet og den voldshandlingen de hadde blitt utsatt for?

«Men hva er de egentlig ment for?»

Et sentralt spørsmål er i hvilken grad og ikke minst hvordan mottakerne klarer å sette pengeutbetalingen i en meningsfylt sammenheng med den voldshandlingen de har blitt utsatt for. Dette er et sentralt uttrykk for hvilken forståelse ungdommene har av

ordningen. Vi så at informantene satte pengebeløpet i en kontekst med hendelsen i tre ulike dimensjoner. Den første var omsorgsdimensjonen, hvor de fant sammenhengen mellom beløp og hendelse i de behovene man hadde etter terrorangrepet. Den andre dimensjonen var den strafferettslige. Her fant de sammenhengen mellom beløp og hendelse ved at voldsoffererstatningen representerer en straffereaksjon. Den tredje dimensjonen hvor ungdommene fant sammenheng mellom beløp og hendelse var ved å diskutere beløpets størrelse og hvordan det representerte en konkret og kollektiv verdisetting av deres opplevelser på Utøya.

4.3.1 Omsorgsdimensjonen: Behov

Det var en utfordring for mange av informantene å skulle se en sammenheng mellom beløpet de hadde fått utbetalt og det de hadde opplevd på Utøya. Vi så at de som klarte å knytte pengene mest direkte til hendelsen var de som så at pengene dekket konkrete behov som de eller andre hadde etter Utøya. I denne sammenhengen argumenterte informantene hovedsakelig i en av tre hovedretninger. Noen snakket om hvordan de selv hadde behov for pengene. Andre hevdet de *ikke* trengte pengene, mens en tredje gruppe ga uttrykk for at de var sikre på at andre hadde trengt utbetalingen, selv om de ikke hadde hatt behov for den selv. Fokuset på behov tyder på at disse informantene satte utbetalingen mer i sammenheng med hvilke følger hendelsen har fått enn med selve krenkelsen. Fra dette perspektivet fremstår voldsoffererstatningen som en behandlingsorientert ordning hvor formålet er å gi omsorg eller restituere de utsatte for voldskriminalitet.

Et direkte behov for voldsoffererstatningspengene kom enten som følge av at informanten hadde lavere inntekt enn før 22. juli, for eksempel fordi vedkommende ikke hadde klart å opprettholde normal progresjon i jobb eller studier, eller fordi informanten hadde høyere utgifter. Perioden etter terrorangrepet fremsto for de fleste som en unntaksperiode hvor behovet for penger var høyere enn normalt. Dette kunne for eksempel være fordi man måtte bruke ressurser på å reise til hjelpeapparat, eller fordi man slet med å opprettholde hverdagslige rutiner, som for eksempel matlaging, og dermed hadde større utgifter forbundet med dette.

Andre ga uttrykk for at de ikke trengte pengene. En informant sa for eksempel:

For min del så, altså, det var litt sånn, (...) jeg visste ikke helt hva jeg skulle med pengene. Altså, jeg følte ikke det var noe jeg måtte ha, jeg følte ikke det var noe jeg trengte å ha.

Det var hovedsakelig to årsaker til at informantene mente at de ikke trengte pengene. Enten var dette fordi de ikke så at de hadde hatt utgifter relatert til terrorangrepet, for eksempel fordi de hadde kommet fra Utøya uten skader. For andre opplevdes ikke erstatningen som nødvendig fordi de var i en fase i livet hvor de ikke så behovet for pengene. Sistnevnte kunne være fordi de var så unge at de enda ble forsørget av sine foreldre eller fordi de var eldre enn gjennomsnittet og ikke lenger følte at de befant seg i en etableringsfase hvor pengene var viktige. Begge disse gruppene av informanter ga imidlertid ofte uttrykk for at de mente at andre overlevende hadde et stort behov for pengene, nettopp fordi de enten hadde fysiske eller psykiske mén etter terrorangrepet på Utøya, eller fordi de var i en etableringsfase hvor behovet for penger er ekstra stort.

Jeg har tenkt litt på at det kanskje var litt mye, men jeg vet ikke rett og slett. Altså, jeg har tenkt litt på (...) hvordan skal en rettferdiggjøre at jeg skal få 300 000 mens andre som har slitt veldig mye mer med dette her psykisk får akkurat det samme. Men samtidig forstår jeg jo at det må gjøres likt på en måte. For dette er visstnok et eller annet standardbeløp for oss som er (...) fysisk uskadet og ja. Så jeg skjønner jo det. Men samtidig så gjør en seg jo noen tanker når det detter inn så mye penger på konto. Om at det kanskje er litt mye og litt urettferdig kanskje.

Det var påfallende mange informanter som ga uttrykk for at de var usikre på om de fortjente pengene, eller at de ikke følte at de selv fortjente utbetalingen selv om andre overlevende fra Utøya gjorde det. Mange uttrykte en usikkerhet knyttet til oppreisningsbeløpet, enten fordi de ikke forsto hva pengene var beregnet på eller fordi de var usikre på om de fortjente dem. Ofte manglet de samtidig en forståelse for hvilke tanker som ligger til grunn for utbetalingen. Disse informantene hadde derfor særskilte vansker med å se en sammenheng mellom hendelsen og utbetalingen. Dette kunne igjen lede til at vanskelige følelser som skam og ambivalens ble knyttet til erstatningsbeløpet. En informant forklarte:

Jeg har ikke opplevd at jeg har 'gjort meg fortjent til dem' (...). At, jeg har vel egentlig ikke følt meg berettiget, på mange måter. Men samtidig så er jeg jo det. Jeg synes jo det har vært litt vanskelig å akseptere det.

I likhet med denne informanten ga flere uttrykk for at de ikke følte at de hadde gjort seg fortjent til pengene. Flere av ungdommene var inne på at man burde arbeide eller gjøre noe ekstraordinært for å få utbetalt så mye penger. Selv følte de ikke at de hadde gjort noe spesielt som tilsa at de skulle få pengene, eller de følte ikke at de følgene de så langt hadde hatt etter terrorangrepet var alvorlige nok til å forsvare at

de skulle få utbetalt et så stort beløp. En informant beskrev disse følelsene på følgende måte:

..jeg opplever jo, jeg har jo ikke jobbet for disse pengene her, jeg har jo ikke gjort meg fortjent til disse pengene her. I det hele tatt. Altså, de kommer fordi at jeg var på Utøya til en bestemt tid. Så det er jo ikke, ja, jeg vet ikke om det er ærlige penger, om jeg vil kalle det det, altså. Det er litt stygt å si, men.. Jeg liker i alle fall å tenke, da at man skal yte etter evne og få etter behov.

Andre som følte at beløpet ikke var fortjent sa at de ikke ønsket å være en byrde for samfunnet. Flere så imidlertid samtidig verdien i at alle ble behandlet likt. For dem oppsto en konflikt mellom grunnleggende prinsipper som tilsa at staten skal behandle alle innbyggere likt på den ene siden, og private følelser som tilsa at de personlig ikke hadde bruk for pengene.

I denne konteksten ble det viktig for flere av informantene at de var del av en gruppe og de vurderte sin egen posisjon ut i fra hvordan andre i gruppen hadde det. Det var et gjennomgående sterkt fokus på «andre» i intervjuene og det fremsto som at mange av informantene var opptatt av å understreke de ulike behovene og oppfatningene som fantes i gruppen. For enkelte fremsto det for eksempel som vanskelig å motta erstatningsbeløpet fordi de følte at de allerede hadde vært heldige, for eksempel sammenlignet med dem som omkom eller som ble hardt skadet på Utøya:

Altså, jeg vet ikke hva jeg skal si, men det føles ikke fortjent. Altså, jeg vet ikke helt hvordan jeg skal forklare det. Men at, liksom man skal få utbetalt så mye penger. Ja. Det synes jeg var litt sånn. Det var blandet. Men det handler om meg personlig. Jeg synes det, ordningen er veldig bra og jeg synes det er bra at man har det. Men altså, ja, blodpenger, nei, hva skal man kalle det? Jeg vet ikke. Det var blandede følelser og jeg tenkte lenge på om jeg skulle søke eller ikke.

Begrepet *blodpenger* ble brukt av flere av informantene for å forklare hvorfor de opplevde det som problematisk å motta voldsoffererstatning. Bruken av dette begrepet peker på at informantene opplever å ha fått utbetalt pengene *fordi noen andre i den gruppen de tilhørte omkom*. Fokuset blir dermed på disse andre og ikke nødvendigvis på egen opplevelse. Etter denne logikken får man ikke utbetalingen som en anerkjennelse for at man selv har vært utsatt for et drapsforsøk, men fordi man var tilstede da andre ble drept. Som en informant sier: «*Det er rart å få penger for at andre har dødd. Ja, det er veldig vanskelig å tenke på faktisk*». Enkelte uttrykte derfor skambelagte følelser knyttet til det å ha pengene, for eksempel over å få fordeler eller glede fra dem. Noen uttrykte også skam opp i mot andre overlevende

fordi de følte at de hadde fått mye penger sammenlignet med andre som kanskje fikk kraftigere reaksjoner etter terrorangrepet. En informant forklarte: *«Men det var liksom folk som døde og ikke fikk noen ting også overlever man også får man 300 000»*. Vi så at skammen ofte var av en sosial karakter, altså at den var knyttet til hva informantene trodde andre mente om at de hadde fått utbetalt erstatningen. En informant sa:

..jeg følte det var veldig mye negative reaksjoner fra andre rundt de pengene, det var så mye medieoppslag og sånn på det. At folk skulle bry seg. Nesten sånn at folk mente at det var verdt å være der på grunn av de pengene og sånn. Så jeg likte overhodet ikke å snakke om summen og det gjør jeg ikke enda..

4.3.2 Voldsoffererstatning som straff: Hvem bør betale?

Vi har nå sett hvordan voldsoffererstatningen ble satt i sammenheng med terrorangrepet ved at mottakerne fokuserte på konkrete behov. Som vi vet er det imidlertid også en strafferettslig dimensjon ved voldsoffererstatningen. Våre informanter rørte ved denne dimensjonen ved at de diskuterte hvem som burde betale erstatningsbeløpet og hvorfor. I tillegg knyttet informantene voldsoffererstatningen til rettssystemet og rettssaken.

«Straffen» som voldsoffererstatningen representerer kan ramme to steder. Den kan ramme gjerningspersonen, ved at vedkommende må betale oppreisning for den kriminelle handlingen han har utført, eller den kan ramme staten, som en straff for at den ikke greide å forhindre gjerningspersonen fra å begå denne handlingen. Vi så at Utøya-ungdommene var delte når det kom til hvorvidt de så voldsoffererstatningen som en straffereaksjon. Av de som oppfattet ordningen innenfor denne dimensjonen, fremmet noen få at det var riktig at staten betalte, gitt at man ikke hadde klart å avverge angrepet. De aller fleste mente imidlertid at straffen skulle ramme gjerningsmannen, da han alene var ansvarlig for det som hadde skjedd. En informant sa for eksempel: *«Burde jo vært han som skulle slite resten av livet for å betale ned dette her. Men det har han på en måte ikke mulighet til. Så dessverre må staten gjøre det»*.

Som denne informanten er inne på mente imidlertid flere at det var urealistisk å se for seg at gjerningsmannen noen gang skulle være i stand til å gjøre opp for seg

økonomisk, og flere syntes det var fint at staten kunne gå inn å betale beløpet i hans sted. Samtidig var de opptatt av at gjerningsmannen ikke skulle ha mulighet til å tjene penger, uten å bli holdt ansvarlig for de beløpene som hadde gått ut som voldsoffererstatning. De informantene som kom inn på dette, var hovedsakelig bekymret for at den spesielle posisjonen til gjerningspersonen i 22. juli-saken kunne gjøre det mulig for ham å tjene penger, til tross for at han sitter i fengsel, for eksempel ved å skrive en bok: *«Jeg vet ikke, men det som kanskje hadde hatt en betydning er å vite at han, hvis han eventuelt tjener noen penger en dag, må han betale på det her, da. Altså, at han egentlig har ødelagt livet sitt»*.

Enkelte mente at beløpet ikke kunne settes i sammenheng med hendelsen nettopp fordi den som utbetalte pengene ikke var den som var ansvarlig for det som hadde skjedd. Straffen som erstatningsbeløpet utgjør rammet dermed feil, i følge disse informantene:

Hadde det vært han som betalte det selv, da hadde det betydd noe. Fordi da hadde jeg på en måte følt at, altså det er jo han som står ansvarlig, det er ikke staten som har gjort noe galt.(...) Hadde det vært han som betalte så hadde det betydd noe, på et helt annet nivå.

Samtidig uttrykte imidlertid andre informanter lettelse nettopp over at det ikke var gjerningspersonen som hadde utbetalt erstatningsbeløpet. Dette kunne være begrunnet med at de ikke vil gi gjerningsmannen muligheten til å gjøre opp for seg på en enkel måte, eller at de anså det som umoralsk at han skulle kunne tilbakebetale noe til dem overhodet, for å på den måten helt eller delvis renvaske seg selv. Flere sa at de ikke hadde ønsket å motta pengene dersom de kom direkte fra gjerningsmannen, da de hadde opplevd dette som en direkte tilknytning mellom seg selv og ham. En informant sa for eksempel: *«Jeg får en ekkel følelse bare av å tenke på det. Det blir, fordi da føler jeg på en måte at, at vi har en tilknytning til hverandre, hvis du skjønner? Og det vil jeg jo ikke ha»*.

I forbindelse med dette argumenterte informantene for at det var best at staten betalte ut erstatningen, ikke fordi det var staten som hadde sviktet, men heller fordi staten hadde et ansvar for å ta seg av dem som voldsofre og at det opplevdes bedre for dem dersom pengene kom fra staten. En informant forklarte: *«..siden det var fra voldsoffererstatningskontoret, så føles det som en støtte, mer [enn] som en erstatning. Hadde det vært rett fra Breivik så hadde det vært som en erstatning»*. Dette skillet var viktig for de informantene som ikke ønsket å motta penger direkte fra gjerningsmannen. De ønsket ikke at pengebeløpet skulle kunne symbolisere en erstatning av det de hadde tapt på Utøya.

4.3.3 Vurdering av opplevelsen: Beløpets størrelse

«Hvorfor akkurat penger på en måte, og hvorfor akkurat det beløpet de satte? Hvor kommer det fra på en måte?»

Pengene ble også satt i kontekst med hendelsen ved at man diskuterte størrelsen på oppreisningssummen og hva dette signaliserte. Når det gjelder beløpets størrelse var det hovedsakelig to spørsmål informantene var opptatt av. For det første diskuterte de hvorvidt beløpet de hadde fått var for høyt eller lavt og eventuelt hvorfor de mente dette. For det andre var de opptatt av om det i det hele tatt er mulig å sette et meningsfylt beløp i en sammenheng som denne og hva det i så fall kunne bety.

4.3.3.1 Var beløpet for høyt eller for lavt?

Vi så at forventningene informantene hadde hatt til voldsoffererstatningen på forhånd, samt hvilken kjennskap de hadde til ordningen, var viktige faktorer for å avgjøre hvorvidt de mente at oppreisningsbeløpet var for høyt eller for lavt. Forventningene kunne være basert på signaler fra bistandsadvokater, Kontoret for voldsoffererstatning eller mediedebatt i forkant av utbetalingen. Forståelse og til dels misforståelse av nivået på erstatningsbeløp, både i Norge og i utlandet, lå til grunn for vurderingene som ble gjort av beløpet de selv hadde fått utbetalt.

De som mente at beløpets størrelse hadde en betydning så hovedsakelig dette som et uttrykk for alvorlighetsgraden i den kriminelle handlingen de var blitt utsatt for. Pengebeløpet representerte altså en form for vekting av det de hadde opplevd. For enkelte fremsto dette som positivt, de opplevde at de hadde mottatt en høy sum som sto i forhold til det de hadde vært med på, mens andre mente at beløpet var for lavt og at man dermed ikke ga anerkjennelse for alvorlighetsgraden i det de hadde opplevd. Som eksempel på førstnevnte sa en informant:

Veldig vanskelig å sette penger på sånne ting, å sette sånne ting i summer, da. Men jeg vet ikke, liksom, i forhold til hva man får for andre ting, som jeg har hørt litt om da, så føler jeg at det står litt i stil det og. Jeg er ikke så god på penger jeg altså, men. Men jeg synes at det absolutt, ja, jeg synes 300 000 var det, for min del (...). Jeg er glad jeg ikke fikk mer egentlig også.

Følgende sitat fra en annen informant illustrerer imidlertid hvordan beløpets størrelse også kunne oppleves som en underkompensasjon som nedvurderte opplevelsen:

Så de pengene har vært litt sånn vanskelig, rett og slett. Litt sånn en påkjenning. Hvis jeg kan være ærlig. Fordi at det jeg av og til går rundt og tenker på er liksom, er det så alvorlig det jeg har opplevd? Sant. (...) Og de pengene er akkurat som de støtter, de støtter under det som jeg er litt redd for, at det jeg har opplevd kanskje ikke var så traumatisk. Som det føles. Føltes. Der og da. Eller og i ettertid.

En tredje informant oppsummerer med følgende sammenligning:

Så bruker vi å si, at hvis du krasjer en Lamborghini og får tilbake en Ford. Så er det ikke det samme. Vi bruker den metaforen, bare for å beskrive hvordan det føles, å få den voldsoffererstatningen.

Det kan være problematisk å se et klart mønster for *hvordan* beløpsstørrelsen direkte sier noe om hendelsens alvorlighetsgrad, da beløpets størrelse er en relativ enhet. På hvilken måte informantene mente at beløpets størrelse kommuniserte noe om alvorlighetsgraden i det som hadde skjedd var altså avhengig av hva de sammenlignet beløpet med. Dette kunne være andre erstatningsbeløp innenfor voldsoffererstatningsordningen, både fra andre saker og blant dem som var på Utøya under terrorangrepet. Det kunne også være mer generelle sammenligninger med andre erstatningsordninger både i Norge og internasjonalt, eller med andre støtteordninger. Noen satte også beløpet i sammenheng med hva man kunne få kjøpt for pengene. Det som var felles for disse var at sammenligningsgrunnlaget viste seg å være avgjørende for hvordan informantene forsto og vurderte beløpets størrelse.

Det varierte hvorvidt informantene mente at de hadde fått mer eller mindre enn hva man fikk i sammenlignbare saker. De fleste som tok opp denne problemstillingen satte dette i en kontekst med rettferdighet. De som mente at ofrene fra Utøya hadde fått *mer* enn ofre i sammenlignbare saker, var delte når det kom til om dette var riktig eller ikke. Mens enkelte mente at dette var en riktig vurdering, gitt at terrorangrepet var en spesielt alvorlig sak uten reelt sammenligningsgrunnlag, syntes andre at det var vanskelig at de hadde fått mer enn ofre i andre alvorlige saker, som for eksempel voldtektssaker eller overgrep mot barn. En informant sa:

Jeg har fått penger for det. Og ganske stor sum, men andre får ikke det. Noen får aldri noe og noen får litt, men ingen kommer til å få like mye som meg. Fordi jeg var en sånn topp. Jeg er toppen av isfjellet også er det de andre som er litt nede..

For enkelte ble det imidlertid meningsskapende at de mente at det høye beløpet de fikk utbetalt ville få positive følger for andre voldsofre ved at de generelle satsene ble presset opp. Andre så det som en riktig vurdering at ofrene etter terrorangrepene hadde fått utbetalt høye erstatningsbeløp:

Det at det er så mye penger de har bestemt seg for å gi er jo for så vidt også fint. Fordi at det beviser jo også (...) at det faktisk er helt særegent, da. At.. Vi har vært i livsfare og (...) det kan ikke sammenlignes med andre.. Ja, traumer, da. Eller (...) voldsepisoder.

De som på den andre siden forsto det som at ofrene etter terrorangrepet hadde fått mindre utbetalt enn ofre i sammenlignbare saker så alle på dette som urettferdig. En informant uttrykte dette enkelt: «Jeg synes bare at det er urettferdig at man skal få så lite penger, i forhold til andre hendelser og sånn». En annen sa: «Jeg synes egentlig det er en dårlig sum. I forhold til det folk har opplevd, som har vært der. Andre ting som har skjedd der folk har fått mye mer erstatning».

Denne typen sammenligninger var som regel fundamentert i at man mente å ha en forståelse av hvordan voldsoffererstatningsordningen fungerer. Det var imidlertid også her potensialet for misforståelser viste seg å være størst. Vi så at en relativt utbredt misforståelse var at ofrene etter terrorangrepet på Utøya hadde fått mindre i oppreisning enn det som var sedvane fordi ofrene var så mange. Dette var en forklaring som ble gjengitt som en etablert sannhet flere ganger i datamaterialet og flere informanter uttrykte misnøye med dette og sa at de opplevde det som urettferdig:

Beløpet ble jo betydelig mindre på grunn av at det er så stort omfang. Det følte jeg faktisk ble litt urettferdig. Ikke for å høres teit ut, men jeg hørte at beløpet, altså standardbeløpet var egentlig på 1,3 millioner eller noe sånt. Også fordi vi er så mange berørte eller fornærmede, da, så blir [det] satt ned til 300 eller 600 eller 450. Jeg vet ikke jeg, jeg bare føler meg litt forskjellsbehandlet, bare fordi vi er mange. Som om ikke staten hadde hatt råd til det liksom.

Noen satte beløpet i sammenheng med hva man kunne kjøpe for pengene, og her varierte det om informantene mente at man fikk mye kjøpekraft og frihet med pengene eller om de mente at de ikke ville vare lenge. Denne typen sammenligninger representerer en veldig konkret vurdering av opplevelsen. For noen opplevdes beløpet som høyt fordi det for eksempel ga dem mulighet til å kjøpe bolig tidligere enn de ellers ville hatt mulighet til. For andre opplevdes beløpet lavere fordi de satte

det i sammenheng med forbruksvarer som for eksempel en bil eller generelt forbruk i en begrenset periode.

Vi har sett at det ikke var en klar konsensus i intervjuene om hvorvidt oppreisningsbeløpet var for høyt, for lavt eller på riktig nivå. Det er derfor vanskelig å konkludere ut fra vårt materiale at erstatningsbeløpene var for lave og at dette i seg selv var årsaken til misnøyen som enkelte uttrykte med voldsoffererstatningen. Dette leder oss imidlertid videre til det neste spørsmålet informantene var opptatt av når de diskuterte beløpets størrelse – kan man i det hele tatt sette et meningsfylt beløp i en situasjon som denne?

4.3.3.2 Hvordan sette et meningsfylt beløp?

«Man må nå bare finne noe som, som høres rimelig ut og så, også si at det er, det er kanskje prisen, men det går ikke an å, selvfølgelig, sette pris på en sånn opplevelse».

Når det gjelder spørsmålet om hvorvidt man kan sette meningsfulle summer i slike sammenhenger ga flere uttrykk for at de syntes dette var vanskelig og at det måtte ha vært en stor utfordring for dem som satte erstatningssummene etter terrorangrepene. Hvorvidt det er mulig å sette en meningsfull sum er imidlertid et viktig spørsmål da det forteller oss mye om hvilken sammenheng, eventuelt mangel på dette, man kan finne mellom utbetaling og hendelse, samt om beløpets størrelse kan speile denne sammenhengen. Vi så at det ble vanskelig for informantene å vurdere om beløpet var riktig, fordi de ikke visste hva man skulle sammenligne med eller hva man forsøkte å erstatte. En informant forklarte:

For meg var det litt sånn, tenk på et tall, liksom. For jeg hadde ikke noen formening om verken hva jeg fortjente eller hadde krav på, så for meg var det liksom, ja tenk på et tall. Om det hadde vært, eller om jeg hadde fått 150 000 eller 50 000 eller 500 000, så hadde det fortsatt vært sånn at jeg vet ikke helt (..) hva jeg fortjener.

Slik dette sitatet illustrerer, var beløpets størrelse en vanskelig enhet å forholde seg til for mange. Som vi har sett tidligere i kapittelet var det ikke mange som hadde konkrete forslag til hvilket beløp som hadde vært riktig å gi. Samtidig kom det frem at det opplevdes som viktig å få noe, uavhengig av beløp:

..det er jo bare en papirlapp, egentlig. Men samtidig så er det jo noe med å sitte igjen med noe. Og jeg tenker jo at skulle man ha hatt for det man har opplevd så kanskje man skulle hatt vesentlig større sum, hvis

man skal tenke litt sånn også, for at jeg tenker at det er unaturlig at man skal få penger og.

Sistnevnte sitat peker på hvordan oppreisningen kan ha en annen verdi enn den konkrete monetære verdien. Av dem som ikke klarte å tillegge erstatningsutbetalingen konkret betydning eller knytte den til det de hadde vært med på, nevnte enkelte at de likevel ville ha opplevd det som vanskelig dersom de ikke hadde fått oppreisning. En informant forklarte det slik: «..det at jeg har fått 300 000 har ikke endret noe, eller oppfattelse av rettsvesenet, men det hadde nok endret det hvis jeg ikke hadde fått noe som helst, for å si det på den måten da».

Mange opplevde det som at pengeutbetalingen og hendelsen var to uavhengige enheter som det er svært problematisk å sette i en meningsfull sammenheng. En informant forklarte: «Altså, den eneste måten en økonomisk oppreisning kunne være en oppreisning på var hvis det var et pengeran». Disse informantene ga uttrykk for at den iboende verdien i pengebeløpet og hendelsen, respektivt, ikke kunne settes opp mot hverandre fordi de representerte to kvalitativt ulike verdier. En informant sa:

Det var en rar følelse egentlig. På grunn av at, det, det går kanskje litt på filosofien min når det gjelder penger, men penger er jo, har verdi på grunn av [at] vi gir dem verdi. Mens en handling har verdi på grunn av noe fast. (..) Så det går liksom ikke [å] veie opp.

En annen sa: «Det er ikke en oppreisning for meg. Det er ikke noen hjelp eller sånn.. I det jeg har opplevd. Det er nesten to helt forskjellige ting for meg, da».

Det ble pekt på hvordan penger er et middel vi har for å sette en kollektiv verdi på noe. For noen av informantene opplevdes det som vanskelig at opplevelsen deres hadde blitt «satt pris på» og de uttrykte irritasjon eller andre negativt ladde følelser overfor dette. En informant sa: «..jeg synes nesten det er støtende å snakke om penger i den sammenhengen fordi at det.. Det handler ikke om penger! Det handler om liv». En annen forklarte det slik:

Men det er en veldig rar ting, å ha liksom en sånn sum som. Ja, det du opplevde var 300 000 kroner på en måte, det er en veldig rar tanke. For da føles det ut som, på en måte føles det som at det skulle vært veldig mye mer fordi det har påvirket deg såpass mye.

Vi så at det var vanskelig å få satt en kollektiv verdi på en opplevelse, som for mange av informantene først og fremst opplevdes individuelt. Informantene forklarte dette på følgende måte:

Man har vært i en hendelse som først og fremst er privat og da, det er veldig vanskelig å gi noen erstatning i penger da». En annen sa det slik: «Det var vel egentlig bare det som var litt rart. At andre skal bestemme hva som er den riktige summen for deg, da.

En annen informant sa direkte at han hadde hatt lettere for å se sammenhengen mellom hendelsen og erstatningsutbetalingen dersom en mer individuell vurdering hadde ligget til grunn for utmålingen av oppreisningsbeløpene.

Informantene diskuterte også problematikken med å sette pengebeløp på verdier som helse, følelser, opplevelser og menneskeliv. Mange uttrykte usikkerhet og forvirring om hvorvidt man kunne gjøre dette. En informant sa: «600 000 eller ikke bli skutt. Hva er..? Hadde jeg tatt 150 000 ekstra for en lett skade? Eller, liksom, hva er, hvor, liksom.. (...) Jeg synes det er veldig vanskelig å forholde seg til det beløpet». Det var tydelig at for mange var det nettopp disse verdiene – helse, følelsesliv, mennesker man savnet - oppreisningerstatningen burde kompensere, noe som ble vanskelig så lenge kompensasjonen var et pengebeløp. Pengesummen opplevdes å stå så fjernt fra det man hadde vært med på eller det man opplevde i etterkant, at den meningsfulle sammenhengen var vanskelig å se. En informant forklarte: «..det har jo ikke noen sammenheng, holdt jeg på å si. Jeg får jo ikke kjøpt bedre helse på en måte». En annen sa: «Det er ikke noe sånn plaster på såret, for du får jo aldri den følelsen av å være totalt tilbake igjen».

Selv om flere av informantene hadde problemer med å se at penger kunne settes i sammenheng med det de var blitt utsatt for, nevnte likevel noen at de anser penger for å være den eneste form for «trøst» man kan gi i en slik sammenheng. Selv om dette kan oppleves som en mager trøst for det man har vært i gjennom, anerkjente disse informantene likevel at penger er middelet man har tilgjengelig. En informant sa for eksempel: «..det var et lite plaster på såret. Kanskje ikke så stort, men det var liksom, det var greit da».

Som vi har sett i dette delkapittelet var det en stor utfordring for mange å forsøke å sette pengebeløpet i en meningsfylt sammenheng med det de hadde opplevd. Selv om en del greide å finne en form for sammenheng ved å se på behov man hadde i etterkant, altså det omsorgsorienterte formålet med voldsoffererstatningen, eller ved å sette den i sammenheng med straffeprosessen, var det for mange problematisk og noen ganger også smertefullt å forsøke å sette pengene og opplevelsen opp mot hverandre. Vi så imidlertid at informantene ønsket mer kunnskap om denne sammenhengen og at det var behov for mer innsikt i hva tanken bak oppreisningerstatningen er:

Det er det som hadde vært viktig for meg da, på en måte, de konkrete sammenhengene. Mellom, på en måte, opplevelsen og hendelsene og disse pengene. Hvis du skjønner hva jeg mener der? Altså, sånn som jeg opplevde det, da, når det plutselig en dag sto penger på kontoen, så var jeg sånn.. Ok.

4.4 Forståelse: Hvilken oppfatning hadde de av søknads- og utbetalingsprosessen?

«.. ære være dem som fant et system for det som ikke er målbart».

Hvordan kriminalofre opplever den støtten de får henger tett sammen med de erfaringene de gjør seg i kontakt med rettssystem og støtteapparatet. Denne prosessen kan påvirke hvorvidt voldsofre føler seg sett av det offentlige, om de føler at de har fått en rettferdig behandling og om de opplever at hjelpen har vært nyttig. I dette delkapitlet vil vi se nærmere på noen aspekter som våre informanter tok opp angående søknads- og utbetalingsprosessen, herunder hva de opplevde som positivt og hva ved prosessen som ikke fungerte. Vi vil starte med å se på hvilken kjennskap informantene hadde om voldsoffererstatningen fra tidligere. Videre vil vi se på spesifikke aspekter ved erstatningsoppgjøret etter 22. juli, inkludert bruken av pilotsaker og tidspunktet for utbetaling av oppreisningen. Vi vil avslutte delkapitlet med å se på hvilken informasjon og veiledning ungdommene hadde tilgjengelig, i tilknytning til erstatningsoppgjøret.

4.4.1 Tidligere kjennskap til ordningen

Et viktig punkt når man skal analysere oppfatningen av oppreisningserstatningsordningen er hvilken kjennskap mottakerne hadde til ordningen fra tidligere. Flere av informantene ga uttrykk for at de ikke helt forsto voldsoffererstatningsordningen, at de ikke hadde kjent til den fra tidligere og at de hadde blitt overrasket da de fikk beskjed om at de skulle få penger. Flere begrunnet dette med at de ikke hadde mye kjennskap til rollen som offer i en straffesak:

.. jeg har egentlig ikke så mye peiling på sånt og på en måte, det er jo derfor jeg også har vært litt sånn, 'å, ja, får vi penger. Å, ja, hvorfor det? Og liksom vært litt sånn.. Det er tydeligvis en greie, da. Jeg har ikke visst noe om det, vet ikke så mye om.. Jeg har jo aldri vært i en rettssak før, jeg har aldri vært borti liksom sånne ting, da. Så alt var veldig nytt for meg.

Som vi har sett var det også usikkerhet blant mange om hvorvidt ungdommene fra Utøya hadde fått mer eller mindre utbetalt enn andre saker. I tillegg var det usikkerhet omkring hva pengene var tenkt til og hva utmålingen av oppreisningsbeløpet var basert på. Flere stilte spørsmål ved hvorfor man kun fokuserte på selve hendelsen og ikke hvilke følger den fikk i etterkant. En informant sa for eksempel: «...selve handlingen ble jo på en måte straffet, eller hva du vil, i (...) rettssaken, mens det er på en måte hvordan dette påvirker livene våre som kanskje er interessant i (...) erstatningssaken, da». Det fremsto som at de øvrige komponentene av voldsoffererstatningsordningen, kompensasjon av økonomiske tap og mén-erstatning, ikke var kjent for alle informantene. Disse forsto oppreisningsbeløpet som en engangsutbetaling som dermed potensielt skulle dekke mye.

4.4.2 Erstatningsoppgjøret

Da man ikke hadde sammenligningsgrunnlag for hvordan man skulle gjennomføre erstatningsoppgjøret etter 22. juli, oppsto noe debatt omkring dette i forkant av utbetalingen. Enkelte av ungdommene opplevde denne debatten og medieoppmerksomheten som fulgte, som en belastning. Noen av dem pekte også på hvordan denne mediedebatten, som kom på grunn av 22. juli-sakens omfang, var en belastning som skilte dem fra andre voldsofre. En informant forklarte:

..vi er jo utsatt for et umenneskelig press hele veien. For det første så er det vanskelig for oss å ha eierskap til vår egen opplevelse. Og vi er så himla mange som har den samme opplevelsen. Og vi har, og vi får jo ikke fred. Vi får aldri fred.

For flere fremsto det som at bistandsadvokatene måtte krangle seg til et verdig erstatningsoppgjør. For enkelte opplevdes det som at det norske samfunnet ikke unnet dem pengene. Når han ble spurt om hva som hadde vært negativt med det å få utbetalt voldsoffererstatning svarte en informant: «Det var vel egentlig mest da det ble den der store debatten rundt hva folk skulle få. Fordi det ble så mye sånn der at det skulle endres i lover og sånne ting..». En annen sa: «Det var jo veldig mye styr

om det, da. Først så var det jo litt mer, tror jeg, også gikk det ned. Også endte det opp på 300 000».

For forvaltningen kan det fremstå som meget sannsynlig at det måtte bli en debatt angående erstatningsbeløpene etter 22. juli og at sakene ville bli klagt inn for Erstatningsnemnda for voldsofre (Se for eksempel uttalelse fra Kontoret for Voldsoffererstatning i Vårt Land, 2012). For ungdommene, som gjerne hadde sitt første møte med rettsvesenet gjennom denne saken, var ikke saksgangen like opplagt og flere utrykte derfor misnøye med dette.

Det at mange opplevde det som at man forhandlet om erstatningsbeløpene ga også flere forhåpninger om å få mer utbetalt enn det de endte opp med. Dette førte til skuffelse, selv om flere opplevde at beløpene, absolutt sett, var høye. Tydeligere kommunikasjon om hvordan prosessen foregår hadde derfor vært nyttig for disse ungdommene. En informant forklarte sin reaksjon på følgende måte:

Også var jeg kanskje litt irritert over summen. Enkelte ganger. Men det tror jeg også har litt med advokatene, hvor mye de hauset det opp. At vi fikk et litt høyere (...) estimat (...). Men så har jeg skjønt etterpå at vi fikk jo tre ganger så mye som det som er vanlig..

Lovendringen som kom som en følge av terrorangrepet opplevdes også som vanskelig for enkelte. Noen opplevde å bli satt i en særstilling i forhold til andre voldsofre, noe de ikke mente de fortjente. Andre problematiserte at en lovendring var nødvendig før man fikk et verdig erstatningsoppgjør. De fleste som nevnte lovendringen var imidlertid opptatt av at den kunne føre til at andre voldsofre fikk mer utbetalt enn hva de ellers ville ha fått. At deres egen sak kunne ha innvirkning på hele voldsoffererstatningsordningen opplevde informantene som meningsfylt.

4.4.2.1 Pilotsakene

En særegenhet med erstatningsoppgjøret etter terrorangrepene 22. juli var bruken av pilotsaker som grunnlag for utmålingen av oppreisningsbeløpene. Fordi erstatningsoppgjøret var så omfattende, ble det besluttet at dette skulle tas ut av selve rettssaken. I og med at man hadde få saker å sammenligne med fikk en gruppe bistandsadvokater i oppdrag å plukke ut pilotsaker som skulle representere de ulike gruppene av fornærmede i 22. juli-saken.

Det var gjennomgående i datamaterialet at informantene var opptatt av at alle skulle få det de hadde krav på og at fordelingen skulle være så *rettferdig* som mulig. Det varierte imidlertid noe hva informantene anså som et rettferdig oppgjør og dette hang hovedsakelig sammen med hvordan man plasserte mennesker i de ulike grupperingene. Vi så at det jevnt over var konsensus om at det var riktig at de fysisk skadde ble satt i egne grupper og at disse fikk mer utbetalt enn de som kom fra Utøya fysisk uskadd. Noen av informantene mente også at en slik inndeling var den eneste måten man kunne speile ulike behov. En informant sa:

..at man deler det inn i båser etter på en måte hvordan hendelsen har vært eller sånne ting, er jo eneste måten det faktisk vil funke på. Altså, noen ønsket å ha det på en måte mer etter behov og følte at (...) de var for satt i bås, da, avhengig av hvordan, hva man opplevde. Men jeg ser egentlig ikke noen annen måte det ville funke på.

Uenigheter dukket imidlertid opp når informantene diskuterte oppreisningserstatning til de etterlatte og til gruppen for fysisk uskadde fra Utøya. Den sistnevnte gruppen representerer hoveddelen av de fornærmede⁶ og det var derfor naturlig nok i denne gruppen man fant de største variasjonene når det kom til ettervirkninger etter det som hadde skjedd. Det kom frem at enkelte hadde vært bekymret for at man ville forsøke å kategorisere lidelse og dermed differensiere mellom ulike grupper av fysisk uskadde. Noen uttrykte også skepsis over at enkelte etterlatte fikk mindre enn de som var på Utøya. Mange kom inn på at denne differensieringen ble en form for sammenligning av lidelse, noe de syntes var problematisk.

At man benyttet seg av pilotgrupper og standardiserte beløp så samtidig mange på som positivt. Det kom frem at det antakelig ville vært en større belastning å gå gjennom erstatningsoppgjøret dersom hver enkelt måtte ha argumentert for egen sak eller fremhevet egne plager og lidelse for å presse beløpet opp. Det ble også tatt opp hvilken umulig oppgave det ville vært å skulle skille mellom hvem som var i størst livsfare og hvem som led mest på Utøya. Vi så at det jevnt over var lettelse over at dette ikke ble gjort.

..det første forslaget var jo mellom 150 og 200 [tusen] på ikke-fysisk skadet, og det jeg reagerte på da var det skulle være en differensiering

⁶ 90 % av deltakerne i denne studien.

på de som var ikke fysisk skadet. For hvem skulle da bestemme hvem som hadde hatt det tøffest?

Det var imidlertid noen som syntes at standardiseringen fjernet fokus fra de individuelle historiene og lidelsene. En informant sa for eksempel: «Så blir man på en måte kategorisert i (...) de kategoriene heller enn å bli sett som (...) et individ som opplevde ting annerledes enn det andre gjorde». Å få sin subjektive opplevelse plassert inn i en gruppe førte altså til at enkelte ikke opplevde at de fikk forklart seg om egen sak og egen opplevelse. En annen informant sa:

Jeg føler at beløpet er veldig, veldig tilfeldig. Uten egentlig noen forankring på, altså, behovsprøving eller egentlig.. Altså, det virker som at, et veldig oppkonstruert beløp. Som ikke tar hensyn til individuelle forskjeller og som bidrar til den følelsen som veldig mange av oss har hatt. At vi har blitt behandlet som en gruppe og ikke som enkeltmennesker.

Samtidig så vi at nettopp det å bli plassert i en gruppe var svært viktig for flere, for å på den måten få en bekreftelse på at det de hadde opplevd hadde vært svært belastende. Det kunne altså variere fra en person til en annen hva det representerte for dem å bli plassert i en gitt gruppe. En informant forklarte:

Den dagen jeg skjønnte at vi kom til å få like mye, alle som kom fysisk uskadet fra Utøya, det var veldig fint for meg. Å få på en måte anerkjennelse for at du har vært gjennom et traume. Som er vanskelig å kategorisere.

Det som også skapte noe uenighet var hvem som skulle plasseres i hvilke grupper. For å få tilkjent høyere oppreisning enn det beløpet alle som befant seg på Utøya under terrorangrepet fikk, måtte man ha fått «betydelige» eller «livstruende» skader. Dette betød altså at enkelte i den førstnevnte gruppen kunne ha fysiske skader, men at disse ikke var blitt vurdert som betydelige. Noen uttrykte misnøye med dette. En informant sa for eksempel: «De var veldig sånn bombastisk på en måte, da. Skutt – ikke skutt. Da er du, ikke skutt, da er du ikke skadd. Liksom». Noen stilte også spørsmål ved hvorfor man kun så på fysiske skader og ikke psykiske. Dette leder tilbake til fokuset på behov, for å derigjennom knytte utbetalingen til voldshandlingen:

..hvis det skulle vært noe skille, så skulle det gått på plager, altså at de som har fått fysiske skader har selvfølgelig en plage. Men at, kanskje de som har sterke psykiske lidelser også burde vært i samme kategori, da.

4.4.2.2 Tidspunktet for utbetalingen

Tidsperspektivet var et viktig tema for informantene. Flere nevnte at pengene var spesielt nyttige i perioden rett etter angrepet. Noen hadde søkt om forskudd på utbetalingen og fra disse fremgikk det at det var dette forskuddet som hadde vært mest nyttig, ikke det større beløpet de fikk senere. Dette fordi de i tiden rett etter hendelsen levde i en unntakstilstand hvor det var vanskelig å opprettholde vanlige rutiner, for eksempel når det kom til matlaging, skoleprogresjon og arbeid. Alt dette kunne potensielt få økonomiske konsekvenser. En informant forklarte dette enkelt: «*Det forskuddet kom jo når jeg trengte det som mest egentlig..*». En annen sa:

..det der forskuddet var det viktigste, å liksom bare fremheve det. At hvis noe som dette skulle skje igjen (...) at de pengene som kommer inn ganske fort er litt viktig for at (...) [man får] tid til å puste litt. Rett og slett. Og den summen som kom etterpå, om det hadde vært 130 000 eller 230 000, det er ikke det viktigste på en måte.

De som hadde opplevd tidspunktet for utbetalingen som noe negativt begrunnet dette med at pengene hadde kommet for sent og at søknadsprosessen hadde tatt for lang tid. Disse informantene følte at søknadsprosessen hadde vært en belastning fordi den hadde vært omfattende, i tillegg til at de ikke fikk pengene når de trengte dem som mest. Enkelte av disse uttrykte at de hadde blitt forespeilet at prosessen skulle være rask, fordi det hadde blitt satt inn ekstra ressurser spesielt for 22. juli-saken. Da de ikke opplevde at dette skjedde ble de skuffet.

I den umiddelbare etterkanten av 22. juli så (...) hadde det vært nyttig å ha penger. Der og da hadde de pengene vært veldig nyttige. For ingenting funket i livet og akkurat da så hadde det vært fint og liksom ikke måtte bekymre seg om å spise. Og det var jo liksom den situasjonen jeg var i den første uka, var jo liksom at jeg måtte låne penger fra venner og, og så videre for å liksom i det hele tatt ha mat.

4.4.3 Informasjon og veiledning

Som vi har sett på de foregående sidene fikk flere av ungdommene mangelfull informasjon om hvordan prosessen med å få utbetalt voldsoffererstatning

normalt sett foregår og hva de kunne forvente seg av denne. Samtidig var mange usikre på formålet med oppreisningserstatningen, hva den burde brukes til og hva som var tanken bak. Alt dette førte til misoppfatninger og misledede forventninger. Flere etterlyste hjelp og veiledning. Viktig for ungdommene var også veiledning om hvordan de skulle forvalte pengene:

.. vi burde kanskje fått litt råd og veiledning om hvordan [vi] skulle forvalte pengene da (...) Kanskje man kunne fått noe rådgiving på at liksom at dette er mye penger, tenk på fremtiden din. Kanskje på en måte, fått litt forklart hvorfor det var viktig å ta vare på dem, da.

De som hadde hatt positive opplevelser når det kom til dette fremhevet bistandsadvokaten som en viktig kilde til råd og veiledning, både når det kom til søknadsprosessen og forvaltning av pengene. En informant sa for eksempel:

Å være 18, 19, 20 og så få de pengene er litt sånn, man vet ikke selv en gang hva man skal med de. (...) men jeg har vært heldig og hatt en god advokat [som] på en måte har rådet meg litt til, for min del så kunne jeg jo bare brukt de opp, altså jeg kunne flydd verden rundt og bare gjort hva jeg ville. Men man skal jo på en måte kunne leve tre år senere og (...). Og det har jeg vært veldig glad for at jeg får litt sånn veiledning på hva jeg kan gjøre med de for at, selvfølgelig, det øker når man legger de på sparekonto.

Andre hadde imidlertid ikke den samme opplevelsen. De beskrev hvordan pengene «plutselig bare sto på konto» og at de savnet veiledning og informasjon. Flere beskrev det også som en belastning å skulle «passe på» et så stort beløp i ung alder:

Jeg vil komme med et innspill om at, med 300 000 kroner, så følger det et ganske stort ansvar. Det gjør det. (...). Jeg tror man hadde hatt nytte av en kontaktperson, eller noen som kunne bare (...) hjulpet deg litt, med hvordan du skulle disponere de her pengene. (...) når jeg fikk pengene tok jeg kontakt med banken min og bare, 'hva gjør jeg nå?'.

Vi har nå sett hvilken betydning ungdommene fra Utøya tilla voldsoffererstatningen, og da hovedsakelig oppreisningserstatningen. Videre har vi drøftet hvordan de vurderte sammenhengen mellom beløpet og hendelsen, samt hvordan de opplevde søknads- og utbetalingsprosessen. I neste kapittel vil vi gå dypere inn i noen sentrale funn og se på hvordan de kan knyttes til øvrig forskning på feltet.

5 Avsluttende betraktninger og diskusjon av sentrale funn

Vi har nå sett hvordan de overlevende fra Utøya opplevde det å få voldsoffererstatning og da hovedsakelig oppreisningsbeløpet. Videre har vi sett på hva erstatningen betydde for dem og hvordan de forsto ordningen. Når det kommer til forståelsen har vi både sett på hvordan ungdommene vurderte sammenhengen mellom erstatningsutbetalingen og hendelsen på Utøya, samt hvordan de opplevde søknads- og utbetalingsprosessen. I dette kapitlet vil vi diskutere noen sentrale funn fra analysen og belyse disse i et rammeverk av tidligere forskning. Vi vil så gå inn på hvilke implikasjoner våre funn kan ha. Avslutningsvis vil vi drøfte styrker og svakheter ved denne studien.

5.1 Betydningen av å motta voldsoffererstatning

5.1.1 Oppreisningserstatningens fleksibilitet

Som vi diskuterte i forrige kapittel representerer oppreisningserstatningen en unik mulighet til å «oppreise seg selv» på den måten hver enkelt mottaker måtte ønske og se behov for. Fra dette perspektivet er altså voldsoffererstatningsordningen i aller høyeste grad individuelt tilpasset, og dette er et aspekt som skiller den fra de fleste andre støtteordninger som staten yter (Engen, 2013). Der andre hjelpetiltak er rettet mot spesifikke plager eller utfordringer, er oppreisningen mer generell ved at den lar ofrene selv avgjøre hva de trenger for å forbedre egen tilværelse.

Vi så at denne fleksibiliteten var svært viktig for mange av våre informanter fordi den ga dem mulighet til å bruke oppreisningen på det som betydde mest for dem. Som vi allerede har vært inne på kunne dette være å skape økonomisk sikkerhet i nåtid, begrense bekymringer for fremtiden eller øke egen livskvalitet. Fleksibiliteten som ligger i oppreisningserstatningen er imidlertid både en styrke ved ordningen og en kilde til problemer. Selv om dette handlingsrommet er svært viktig for mange, kommer også friheten med et ansvar som kan oppleves tungt å bære for enkelte. I en

livssituasjon som kan være utfordrende fra før får man ansvaret for å forvalte en stor pengesum. Dette kan oppleves som en overveldende oppgave, spesielt for unge mennesker. For mange av våre informanter representerte denne utbetalingen deres første møte med et betydelig pengebeløp. For enkelte medførte dette et opplevd ansvar for å komme seg videre eller å klare seg bra i livet. Pengesummen kunne dermed fungere som en påminner om de følgene man fremdeles opplevde å ha etter hendelsen. For disse informantene opplevdes dermed oppreisningen først og fremst som en tilleggsbelastning. At voldsoffererstatningen på denne måten samtidig kan være en kilde til både glede og frustrasjon, understreker Pembertons (2010) poeng om at behovene vil variere fra et offer til et annet, også innenfor samme offergruppe, og at en grad av individuell tilpasning er nødvendig for at hver enkelt skal føle seg rettferdig behandlet. Tilpasning i dette tilfellet trenger ikke nødvendigvis å bety endringer ved selve utbetalingsmodellen, men heller at tilgangen til råd og veiledning er enklere for de som måtte ønske det. Man må altså finne en balanse mellom å opprettholde fleksibiliteten i ordningen, da vi så at denne var viktig for mange, samtidig som det tas høyde for at det kan eksistere et behov for veiledning hos enkelte.

5.1.2 Oppreisningens symbolske betydning

I tillegg til de mer konkrete utfordringene knyttet til å motta voldsoffererstatning, impliserer ordningens fleksibilitet også at man selv står ansvarlig for å tillegge oppreisningserstatningen betydning og mening. Dette kan gi rom for vanskelige spørsmål som for eksempel hvorvidt utbetalingen er fortjent eller om pengene setter voldsutøver og offer i en relasjon til hverandre. Disse usikkerhetene er resultat av at et uklart «signal» blir sendt med oppreisningserstatningen (Dahlstrand, 2012, s. 78). Fleksibiliteten som ligger i ordningen skaper altså rom for ulike fortolkninger, når det kommer til hva utbetalingen kommuniserer.

Til tross for denne uklarheten tilla flere av våre informanter ordningen en symbolsk mening, de opplevde at pengene kommuniserte noe på vegne av den som utbetalte dem, og at utbetalingen dermed er det Aarli (2013) kaller en kommunikasjonshandling. Slik Aarli (2013) er inne på er imidlertid denne kommunikasjonen en sosial prosess. Som Friberg (2010) også sier er deltakerne i denne prosessen ikke bare volds ofre og representanter for rettssystemet, herunder Kontoret for voldsoffererstatning, men også andre som omgir ofrene. Dette kan være media, offentligheten for øvrig eller ofrenes familie og omgangskrets. Våre funn

tyder på at signalet som sendes med voldsoffererstatningen, må ses i sammenheng med hva som blir kommunisert til voldsofre gjennom andre kanaler.

22. juli-saken er en av de sakene i norsk rettshistorie som har fått bredest mediedekning og de direkte berørte i saken har levd under et sterkt press fra media og med mye oppmerksomhet fra offentligheten for øvrig. Som vi så i kapittel 2, fant både Dahlstrand (2012) og Shapland (1984) at kommunikasjon av anerkjennelse var en av de viktigste betydningene respondentene i deres studier tilla voldsoffererstatningen. Slik vi så i kapittel 4, var dette viktig også for en del av våre informanter. Samtidig var imidlertid flere av dem opptatt av å understreke at de ikke opplevde at de trengte voldsoffererstatningen som en anerkjennelse, da de mente å ha fått denne anerkjennelsen på andre måter. Dette kan ha sammenheng med 22. juli-sakens størrelse og den oppmerksomheten saken fikk. Til tross for at sistnevnte kan ha vært en belastning for en del av informantene, innebar også dette at omgivelsene og offentligheten for øvrig, kjente til deres posisjon som ofre, samt sakens alvorlighetsgrad. Flere av våre informanter hevdet at andre typer anerkjennelse, for eksempel i form av uttalelser fra representanter for stat og regjering, eller mellommenneskelig anerkjennelse fra andre omkring dem, var viktigere enn den anerkjennelsen de fikk gjennom å få utbetalt voldsoffererstatning. Vi ser altså at kommunikasjonshandlingen utbetaling av voldsoffererstatning utgjør, formes i en sosial prosess som inkluderer flere aktører.

For dem som opplevde at oppreisningen hadde vært en kommunikasjonshandling, varierte det også om de mente at utbetalingen var uttrykk for anerkjennelse eller ansvar. Vi så imidlertid at symbolikk knyttet til begge disse ofte dreide seg omkring det særskilte ved 22. juli-saken og den spesielt vanskelige situasjonen ofrene i denne saken befant seg i. Dette henger sammen med den typen voldshandling et terrorangrep er. Pemberton (2010) hevder at terrorofre, per definisjon, blir angrepet som representanter for en større gruppe. Han mener derfor at en anerkjennelse av de direkte berørte som voldsofre må inkludere det faktum at angrepet på disse ofrene er et angrep på en større gruppe. Betydningen oppreisningserstatningen hadde som et uttrykk for ansvar veide også spesielt tungt for flere av informantene fordi de så terrorangrepet som et angrep, ikke bare på dem som individer, men på samfunnet for øvrig. Enkelte knyttet også et spesielt ansvarsforhold mellom staten og angrepet, fordi de mente terrorangrepet kunne vært avverget dersom staten hadde fylt beskytterrollen overfor sine innbyggere. Det er imidlertid interessant at informantene leser en slik betydning inn i voldsoffererstatningsordningen, som jo er en ordning for voldsofre generelt og ikke for terrorofre spesielt.

Det viktigste skillet mellom ofrene fra Utøya og andre voldsofre, når det kommer til utbetaling av voldsoffererstatning, er at de fikk utbetalt høy oppreisning sammenlignet med de fleste andre ofre for voldskriminalitet, på grunn av 22. juli-sakens alvorlighetsgrad. Kommunikasjon av et særskilt ansvar for terrorofrene kan derfor av noen ha blitt lest ut av størrelsen på oppreisningsbeløpet. Samtidig var det, slik vi så i forrige kapittel, ikke gjennomgående at informantene var klare over at de fikk utbetalt et relativt høyt oppreisningsbeløp. At informantene leser denne betydningen i voldsoffererstatningsordningen reflekterer derfor uklarheten i selve ordningen. Fordi det ikke klart fremgår hva oppreisningen er ment å kommunisere blir det ofte opp til hvert enkelt offer å skape et narrativ for dette. For våre informanter var et sentralt narrativ knyttet til det særskilte ved 22. juli-saken, både når det kom til ansvarsforhold og deres posisjon som ofre.

5.2 Ungdommenes forståelse for voldsoffererstatningsordningen

Som vi har sett i det foregående er mottakernes forståelse for voldsoffererstatningen sentral for hvilken betydning det har for dem å få utbetalt oppreisning. Kunnskapsnivået blant ungdommene legger fundamentet for hvordan de forstår ordningen, hvilke forventninger de har til den og hvilken betydning den dermed får for dem. Det kommer frem i denne undersøkelsen at forståelsen for og kjennskapen til voldsoffererstatningsordningen varierer blant ungdommene som var på Utøya under terrorangrepet 22. juli. Vi så også at noen misforståelser om hvordan ordningen fungerer og hva den er ment å dekke, var utbredt blant ungdommene. Samtidig ligger det, slik vi allerede har vært inne på, en uklarhet i selve oppreisningserstatningen, som gjør at flere fortolkninger av ordningen kan være «riktige».

5.2.1 Beløpet knyttet til hendelsen: Omsorg eller straff?

Den grunnleggende problematikken med oppreisningserstatningen er at man kompenserer et ikke-økonomisk tap, nærmere bestemt en krenkelse av liv og helse, med penger. Med bakgrunn i denne problematikken var det også vanskelig for mange

av våre informanter å vurdere sammenhengen mellom beløpet de hadde fått utbetalt og det de hadde vært utsatt for på Utøya. Slik Dahlstrand (2012) påpeker er ikke dette et revolusjonerende funn innenfor forskning på voldsoffererstatning, da det ligger en usikkerhet i selve oppreisningens natur fordi kompensasjon og krenkelse er to uavhengige enheter. Han hevder videre at *«[p]roblematikken er delvis knyttet til at det både er den skadeutløsende handlingen, å krenke, og skaden, å bli krenket, som kan ligge til grunn for retten til voldsoffererstatning»* (Dahlstrand, 2012, s. 268, egen oversettelse). Til tross for denne problematikken så vi at flere av informantene lette etter sammenhengen i en kontekst av behov eller straff, og at beløpet i tilknytning til dette kunne være en vurdering av hendelsens alvorlighetsgrad. Gitt at også forskere innenfor rettsvitenskap har påpekt at utbetaling av oppreisning er et komplisert rettsområde (Friberg, 2010; Schultz, 2008), er det imidlertid ikke overraskende at også våre informanter fant flere mulige fortolkninger av voldsoffererstatningsordningen. Slik det fremgår av sitatet fra Dahlstrand over, er alle disse tre til dels «riktige» forståelser av ordningen.

Innenfor hvilken kontekst man hovedsakelig forstår ordningen, samt til hvilken grad man knytter den til andre støtteordninger, kan imidlertid legge føringer for hvordan man opplever den. Et sentralt punkt dreier seg om hva mottakerne oppfatter at voldsoffererstatningen skal dekke. Dersom man knytter utbetalingen til de behovene man har i etterkant av angrepet kan man oppleve at pengebeløpet kommer til kort. Flere av våre informanter var for eksempel opptatt av hva oppreisningserstatningen skulle bidra med i et livsperspektiv og hvordan det kunne fungere som en buffer dersom noe ved deres situasjon skulle endre seg i fremtiden. Dette vitner om at oppreisningen forstås som en engangsstønad som ikke nødvendigvis vil bli fulgt opp. Sett i dette perspektivet kan man forstå hvorfor enkelte informanter opplevde erstatningsbeløpet som lavt.

Som det tidligere har kommet frem, benyttet også enkelte av informantene oppreisningserstatningen i stedet for andre hjelpetilbud, enten fordi de ikke maktet å benytte seg av dem eller fordi tilbudene de hadde behov for ikke var tilgjengelige. Flere ga uttrykk for at de mente å være berettiget støtte fra andre steder, fortrinnsvis fra NAV-systemet, men at de ikke hadde maktet å navigere dette systemet på egenhånd. Tømmerås (2002) har tidligere påpekt hvordan det lenge har vært en relasjon mellom statlige erstatningsordninger, som for eksempel voldsoffererstatning, og trygdesystemet, hvor den førstnevnte har bidratt til å avdekke hull i sistnevnte (s. 84). En studie som har sett på de generelle hjelpebehovene blant voldsofre i Norge avdekket et behov for økt samordning mellom ulike instanser som yter støtte til ofre for voldskriminalitet (Grøvdal et al., 2014). Våre funn støtter opp under dette. Det var utfordrende for enkelte informanter å plassere voldsoffererstatningen innenfor det

øvrige hjelpetilbudet, herunder hvilke behov og utgifter som var ment dekket av de ulike hjelpetiltakene.

Når det gjelder forståelsen av voldsoffererstatningen som straff, er et viktig funn fra vår undersøkelse at flere av informantene oppga at de ville ha opplevd det som ubehagelig dersom oppreisningsbeløpet skulle kommet direkte fra gjerningsmannen da de ville sett på det som at han dermed fikk en sjanse til å gjøre opp for seg. Enkelte sa også at det ville oppleves som direkte krenkende dersom pengene skulle komme direkte fra gjerningspersonen. Dette står i kontrast til funnene hos for eksempel Dahlstrand (2012) i Sverige, hvor majoriteten av hans informanter oppga at de ønsket at gjerningspersonen skulle betale oppreisningen for å på den måten få økt straff.

Det kan tenkes at disse ulikhetene skyldes egenskaper ved 22. juli-saken. Som vi så i forrige kapittel, var flere av informantene opptatt av å skape avstand mellom seg selv og gjerningspersonen. Dette kan settes i sammenheng med den store medieoppmerksomheten som fulgte rettssaken, samt den mediedekning som gjerningspersonen i 22. juli-saken har fått. Som vi så i forrige kapittel opplevde informanter å ikke få fred til å håndtere voldshandlingen de hadde vært utsatt for, på grunn av stort press fra media og offentligheten før øvrig. Som også Aarli (2013) peker på står 22. juli-saken i en særstilling når det gjelder det store antallet indirekte berørte. Både mediene og publikum for øvrig viste meget stor interesse for terrorsaken, noe som førte til et stort press på de direkte berørte, slik vi allerede har vært inne på, samt en omfattende mediedekning av gjerningspersonen. Medienes sterke fokus på gjerningspersonen opplevdes som en belastning for mange og flere ga uttrykk for et ønske om å skape avstand, for eksempel ved å ikke bruke gjerningspersonens navn. Å ikke ønske å motta penger fra ham kan muligens settes i sammenheng med dette.

Samtidig var informantene opptatt av at det var urealistisk å se for seg at gjerningsmannen skulle kunne betale erstatningsbeløpene, nettopp fordi de var så mange berørte. Det var imidlertid viktig for flere at gjerningspersonen ikke skulle kunne tjene penger, og at eventuelle fremtidige inntekter for hans del måtte gå til å dekke erstatningskravet etter terrorangrepene. Dette kan tyde på at våre funn ikke nødvendigvis avviker fra Dahlstrands funn, og at også enkelte av våre informanter ser at voldsoffererstatningen ideelt sett kunne være en straff for gjerningspersonen. Sakens størrelse gjør det imidlertid vanskeligere for våre informanter å forstå erstatningsoppgjøret som en straff, nettopp fordi dette oppleves som urealistisk.

5.2.1.1 Informantenes ambivalens

Slik vi har sett på de foregående sidene var det flere aspekt ved det å motta oppreisning som fremkalte vanskelige følelser hos mottakerne, til tross for at utbetalingen samtidig var viktig og hadde stor betydning for mange. Vi så altså at en del av informantene forholdt seg til ordningen med noe ambivalens. Flere ga for eksempel uttrykk for at de ikke følte at de fortjente pengene eller at det opplevdes vanskelig å motta penger som følge av en hendelse hvor andre mennesker hadde omkommet. Noen uttrykte direkte skam knyttet til å motta voldsoffererstatning. Det er et sentralt formål for oss å søke å forstå mer om hvor denne ambivalensen kommer fra, gitt at denne studien har et fenomenologisk utgangspunkt. Det er flere mulige kilder til disse vanskelige følelsene.

For det første kan det oppleves som problematisk å skulle gjøre seg opp en klar oppfatning om en ordning som er vanskelig å forstå i utgangspunktet. Samtidig kan prosessen omkring utbetalingen være fremmedgjørende, da juridiske systemer kan oppleves som kalde og utilgjengelige for befolkningen, ikke minst når man er i kontakt med dem for første gang (Dahlstrand, 2012, s. 95). Slik vi har sett i de foregående delkapitlene ligger det også til dels i oppreisningsordningens natur at den kan bidra til ambivalens fordi man forsøker å kompensere ikke-økonomisk skade med penger. Dette kan gi rom for spørsmål om hva konkret man søker å erstatte, og denne usikkerheten gjenspeilet seg også i vårt datamateriale. Vi så også at flere stilte spørsmål ved om man i det hele tatt kan sammenligne lidelse. Slike ubesvarte spørsmål kan lede til vanskelige følelser.

Fordi oppreisningsbeløpet ikke er beregnet på et konkret formål kan det for eksempel skapes en oppfatning om at man med utbetalingen forsøker å «gjøre godt igjen» noe av det som har hendt. Beløpets størrelse blir dermed en veldig konkret vurdering av en hendelse som kan oppleves som uhåndterlig. Den representerer således en kommodifisering⁷ av opplevelsen, at beløpet kan sammenlignes med andre utgifter eller også goder som kan kjøpes for penger (Dahlstrand, 2012). På samme tid som det uhåndterlige eller abstrakte i hendelsen på denne måten blir mer konkret, kan kompensasjonen man får også oppleves som utilstrekkelig. Som våre informanter var inne på kan penger oppleves som en utilfredsstillende oppreisning fordi de ikke evner å erstatte noe av det som faktisk er tapt. Samtidig kan man imidlertid oppleve at penger er et av de få midlene staten har til å yte omsorg til kriminalofre, for å

⁷ Ordet kommodifisering viser til en situasjon hvor et objekt eller en hendelse får handelsverdi og dermed blir en vare som kan veksles i andre varer (Jf. det engelske ordet for handelsvare, *commodity*)(Appadurai, 1986)

gjennom pengeutbetalingen gi dem mulighet til å «oppreise seg selv», slik en av våre informanter uttrykte det. Gitt de mange usikkerhetsmomentene som ligger implisitt i voldsoffererstatningsordningen, og som vi har diskutert tidligere i denne rapporten, er det altså ikke veldig overraskende at mottakerne forholder seg til oppreisningsbeløpet med noe ambivalens.

5.2.2 Søknads- og utbetalingsprosessen

Før vi går over til å diskutere mulige implikasjoner av våre funn vil vi også kort se på noen interessante aspekter vedrørende ungdommenes opplevelse av søknads- og utbetalingsprosessen. Igjen er 22. juli-sakens størrelse, både når det kommer til omfanget av saken og antall voldsofre, et sentralt punkt. Dette er et viktig aspekt når det kommer til ungdommenes forståelse for og opplevelse av voldsoffererstatningsordningen på grunn av de grep som ble tatt for å gjennomføre et effektivt erstatningsoppgjør etter terrorangrepet. Vi så at det at informantene var del av en stor gruppe som skulle behandles mer eller mindre under ett, fikk implikasjoner for hvordan de opplevde støtten de fikk gjennom voldsoffererstatningen. For eksempel så vi at standardiseringen av oppreisningsutbetalingene var et tema som mange var opptatt av. For enkelte opplevdes standardiseringen som et positivt grep, fordi de opplevde det som en umulig oppgave å skulle sammenligne og vurdere hvert enkelt individs lidelse. For andre fremsto imidlertid standardiseringen som negativ fordi de ikke følte at deres personlige traume ble anerkjent. Dahlstrand (2012) hevder at det positive med at erstatningsutbetalinger standardiseres er at hvert enkelt offer slipper å sykeliggjøre seg selv, for å på den måten få høyere utbetaling (s. 76). Lignende tanker kom frem blant våre informanter. Noen uttrykte også lettelse over å være plassert i en gitt gruppe i pilotsaksordningen, fordi de anså dette som en anerkjennelse av at de hadde hatt det like vanskelig som alle andre i den pilotgruppen. Samtidig advarer imidlertid Dahlstrand (2012) om at standardiserte erstatningsbeløp til dels fratar voldsoffererstatningen muligheten til å vurdere eller bedømme hvert enkelt skadetilfelle (s. 76). Hovedfokus havner dermed på hva pengene kan bidra med i en restitusjonssammenheng, mens andre betydninger av voldsoffererstatningen, slik som at noen tar ansvar eller anerkjenner opplevelsen til hvert enkelt voldsoffer, havner i bakgrunnen (s. 76). Vi så tendenser til lignende tanker hos våre informanter.

Oppreisningsutbetalinger vil i mange tilfeller være standardiserte til en viss grad, da de baseres på presedens fra tidligere saker. Slik Pemberton (2010) hevder skiller

derfor ikke nødvendigvis terrorofres behov seg fra behovene til andre voldsutsatte, kvalitativt sett, men det kan være forskjeller når det kommer til behovenes utstrekning, samt hvordan man kan implementere hjelpetiltakene. Man har grunner til å tro at også andre voldsofre kan oppleve voldsoffererstatningsordningen som et upersonlig system, med for høy grad av standardisering. Denne standardiseringen ble imidlertid spesielt tydelig for våre informanter i og med at de tilhørte en klar offergruppe, «overlevende fra Utøya», som også fikk sine erstatningssaker behandlet med utgangspunkt i de såkalte pilotsakene. Dette kan ha ført til at problemstillinger knyttet til standardisering ble spesielt sentrale for våre informanter.

Vi så at fokus på rettferdighet var sentral i ungdommenes meningsskaping omkring oppreisningserstatningen. Rettferdighet er imidlertid et begrep som kan ha ulik betydning fra forvaltningens synsvinkel og fra voldsofferets perspektiv. Det er i statens interesse at et system som voldsoffererstatningen er forutsigbart og effektivt (Dahlstrand, 2012). For et voldsoffer kan imidlertid opplevelsen av rettferdighet være tettere knyttet til aspekter ved prosessen, slik som at man opplever å ha en «stemme» i saken og at man føler seg sett og hørt som individ (Shapland, 1984; Wemmers, 2010). Vi fant at de som var mest fornøyd med oppfølgingen de hadde fått i forbindelse med voldsoffererstatningen, var de som hadde hatt tett kontakt med sin bistandsadvokat, både i forbindelse med søknadsprosessen og for å få veiledning i å forvalte pengene. Bistandsadvokaten kan potensielt representere en motvekt til det upersonlige rettssystemet ved at vedkommende kan gi ofrene opplevelsen av å bli sett og fulgt opp individuelt.

I og med at det er en vanlig reaksjon at rettssystemet kan oppleves som komplisert og utilgjengelig har den viktimologiske forskningen, samt den anvendte viktimologien, bidratt til et økt fokus på ofrenes medvirkning i rettsprosesser, samt deres behov for å få stille spørsmål og få relevant informasjon (Enarsson, 2013; Johansson, 2011). I neste delkapittel vil vi derfor diskutere behovet for en mer pedagogisk tilnærming.

5.3 Implikasjoner: En mer pedagogisk tilnærming er nødvendig

Som vi har sett i dette kapitlet var det viktig for mange av våre informanter å få oppreisning. Samtidig ser vi at det kan være enkelte utfordringer knyttet til det å motta voldsoffererstatning. Klarere og mer entydig informasjon om formålet med oppreisningserstatningen og hva som er vanlig prosedyre i slike saker, hadde derfor

vært svært nyttig for de overlevende etter terrorangrepet på Utøya. For eksempel så vi at aspekter ved søknads- og utbetalingsprosessen var uklar for de berørte. Som vi tidligere har diskutert ble erstatningsoppgjøret etter terrorangrepene tatt ut av selve straffesaken og en gruppe bistandsadvokater ble bedt om å velge ut pilotsaker som skulle representere de ulike gruppene av fornærmede i 22. juli-saken. Kontoret for voldsoffererstatning fattet først erstatningsvedtak i pilotsakene og disse avgjørelsene ble så klaget inn for Erstatningsnemnda for voldsofre som fastsatte de endelige oppreisningsbeløpene. Flere av informantene ga uttrykk for at de hadde opplevd dette som en vanskelig prosess, hvor de hadde følt at det norske samfunnet ikke hadde unnet dem en betydelig oppreisning eller at bistandsadvokatene hadde gitt dem inntrykk av at de ville få mye mer. Denne prosessen la altså føringer hos ungdommene for hvilke forventninger de hadde til voldsoffererstatningsordningen, noe som igjen la deler av grunnlaget for hvorvidt de følte seg rettferdig behandlet gjennom ordningen. I slike tilfeller er tydelig og entydig informasjon viktig.

Samtidig som informasjonen må være entydig, kan det imidlertid også være nyttig med bistand tilpasset den enkelte, for eksempel i form av en kontaktperson som kan imøtekomme vanskelige spørsmål på en god måte. Man har sett at det å ha et menneske man kan fortelle sin historie til og føle seg hørt og sett av, kan være sentral for opplevelsen av rettferdighet (Shapland, 1984). Som vi vet er det ikke nødvendigvis en «riktig» fortolkning av formålet med voldsoffererstatningsordningen. En person som kan støtte opp under og veilede de ulike fortolkningene kan imidlertid være svært nyttig. Som vi har vært inne på var for eksempel flere av ungdommene opptatt av om de fortjente oppreisningsbeløpet. For disse kunne det vært nyttig å ha en kontaktperson, gjerne en bistandsadvokat med god kjennskap til voldsoffererstatningsordningen, som de kunne diskutere slike vanskelige spørsmål med. Slik det fremgår av straffeprosesslovens § 107c skal bistandsadvokaten «...også gi slik annen hjelp og støtte som er naturlig og rimelig i forbindelse med saken».⁸ Som Robbestad (2014) påpeker, går det imidlertid ikke klart frem verken i loven eller forarbeider hvilken utstrekning denne hjelpen og støtten skal kunne forventes å ha (s. 69-70). Videre peker Robbestad (2014) på at «[d]et er klienten selv som må definere hva hennes interesse består i.» (s. 72-73). Dette kan nok være årsaken til at enkelte av våre informanter opplevde å få god hjelp og støtte av sin bistandsadvokat i forbindelse med voldsoffererstatningen, mens andre ikke satt med den opplevelsen.

⁸ Straffeprosessloven. (1981). *LOV-1981-05-22-25. Lov om rettergangsmåten i straffesaker.*

Grøvdal et al. (2014) hevder at *«[n]oen nøkkelord når det gjelder god hjelp og gode hjelpere, vil være tilgjengelighet, kompetanse og samarbeid/koordinering. Til disse knytter det seg andre, som tid, tillit, medvirkning»* (s. 140). I dette tilfellet kan det altså bety en person med kompetanse om voldsoffererstatningsordningen, som er tilgjengelig for å svare på spørsmål og som samtidig kan bidra til å sette oppreisningsbeløpet i sammenheng med andre støtteordninger, slik at det blir klarere hva beløpet er ment å dekke og hva det *ikke* er ment å dekke. Tid og tillit er naturlig nok også viktig, for å kunne diskutere vanskelige spørsmål. Videre er tid og tilgjengelighet også spesielt viktig i og med at ofrene er unge og står i en meget vanskelig og potensielt kaotisk periode i sitt liv. For enkelte kan det derfor være behov for å motta samme informasjon flere ganger.

Når det gjelder det siste ordet Grøvdal og kollegaer tar opp – medvirkning – er dette også et særskilt viktig poeng. Vi så at flere av informantene hadde et distansert forhold til voldsoffererstatningen, hvor de enten ikke opplevde at de hadde vært involvert i søknadsprosessen, ikke følte at oppreisningsbeløpet var basert på deres individuelle opplevelse eller ikke forsto hvorfor pengene kom. En økt medvirkning i søknadsprosessen kunne vært nyttig for disse informantene og kunne muligens også bidratt til en opplevelse av at de individuelle historiene ble hørt. Dette kunne igjen vært et bidrag til en økt opplevelse av rettferdighet (Dahlstrand, 2012). Økt medvirkning kunne også tydeliggjort for informantene de ulike delene av søknadsprosessen for å på den måten gi realistiske forventninger til ordningen. Samtidig er relevant informasjon også viktig for å kunne ivareta egne rettigheter som voldsoffer (Enarsson, 2013).

Som vi har sett er altså entydig, men samtidig tilrettelagt informasjon om voldsoffererstatningen viktig for hvilken forståelse mottakere har av voldsoffererstatningen og dermed hvilken betydning den får for dem. Å ha et menneske i søknads- og utbetalingsprosessen som man føler seg sett og hørt av, og som kan bidra med råd og veiledning, er altså sentralt for opplevelsen av rettferdighet.

5.4 Styrker og svakheter ved datamateriale og metode

Vi vil avslutte dette kapittelet med en drøfting av styrker ved studien, herunder datamaterialet og analysemetoden, samt diskutere noen potensielle trusler.

Datamaterialet som denne studien er bygget på er unikt i og med at det består av førstehåndsfortellinger fra en av de mest dramatiske hendelsene i norsk etterkrigshistorie. Materialet er også spesielt verdifullt fordi intervjuene er foretatt relativt kort tid etter hendelsen, og det er dermed større sjanse for at informantene husker detaljer fra det som har skjedd. Med 256 intervjuer er materialet også usedvanlig omfattende til å være en kvalitativ intervjustudie. Til tross for at vi anser datamaterialet for å være meget verdifullt ønsker vi likevel å diskutere noen potensielle problemstillinger knyttet til materialet eller de metodiske valgene, og hvordan disse utfordringene ble løst i studien.

Slik vi tidligere har vært inne på var en rekke intervjuere engasjert under datainnsamlingen til denne studien. Refleksiviteten til intervjueren kunne derfor variere fra intervju til intervju. I vårt datamateriale kunne dette for eksempel gi seg uttrykk i lengden på intervjuene. Det var til dels store variasjoner i hvilke oppfølgingsspørsmål som ble stilt. I tillegg hadde naturlig nok enkelte informanter mange meninger og tanker om tematikken, mens andre ikke ønsket å gå dypt inn i denne. Selv om dette potensielt kunne vært problematisk, ble det likevel ikke ansett for å være en avgjørende svakhet ved materialet. En stor styrke med dataene er at de består av informasjon fra mange informanter som alle har tatt del i samme hendelse. Selv om ikke alle intervjuer gikk i dypt inn i materialet, har dataene en unik bredde, som vi mener veier opp for dette.

En annen faktor som kan ha påvirket kvaliteten på dataene er at spørsmålene vedrørende voldsoffererstatning ble stilt som del av et større intervju, med en rekke ulike temaer og både kvantitative og kvalitative komponenter. Et slik design kan føre til at informantene blir utmattet, da de må forholde seg til mange ulike temaer i løpet av intervjuet. Designet kan også gjøre det vanskeligere å få utfyllende refleksjoner som følge av åpne kvalitative spørsmål, fordi informanten hovedsakelig har besvart lukkede spørsmål designet for kvantitativ analyse, og blitt vant til å få svaralternativer. Vi så eksempler i enkelte intervjuer på at informantene hadde vendt seg til den skjematiske spørsmålsformen fra den strukturerte delen av intervjuet og at de derfor enten ba om svaralternativer eller fulgte malen fra forrige spørsmål ved å besvare det åpne spørsmålet om voldsoffererstatning som om det hadde hatt svaralternativer.

Hva en informant forteller i et intervju er imidlertid ikke bare påvirket av forskningsdesign eller samhandlingen mellom intervjuer og informant, men kan også være påvirket av den større konteksten intervjuet skjer i, for eksempel når det kommer til sosiale strukturer og politiske prosesser (Fujii, 2010). Informanter kan for eksempel vegre seg for å ytre meninger om et gitt tema fordi de vet at informasjonen

de gir kan bli brukt til å utforme politikk. I konteksten voldsoffererstatning kan dette være at man vegrer seg for å uttrykke seg kritisk om ordningen i frykt for at den skal forsvinne eller at utbetalingene skal reduseres. Slike tanker ble ytret også i våre intervjuer, men fremsto ikke som sentrale i materialet. I stedet ga flere av informantene uttrykk for et ønske om å bidra til kunnskap om ordningen og det kom også frem i enkelte intervjuer at de så på deltakelse i studien som en mulighet til å påvirke hvordan ordningen utvikler seg. En deltaker uttrykte bevissthet omkring dette på følgende måte: «*..det her er veldig viktig for meg å si, så det er liksom, jeg håper (...) noe av det kommer videre*». For denne informanten var altså en sentral motivasjon for å delta i studien et håp om å være med på å påvirke hvordan ordningen utviklet seg videre. Som diskutert tidligere i rapporten kan det oppleves som terapeutisk å få fortelle om en traumatisk opplevelse og vite at det man har fortalt vil bli formidlet videre. I tilknytning til dette har forskere også funnet at en motivasjonsfaktor for å delta i studier, selv om dette kan være vanskelig, er et håp om å kunne hjelpe andre (Dyregrov, 2004; Newman & Kaloupek, 2004). Også i våre intervjuer ble det gjentatt av flere av informantene at de håpet at informasjonen de ga ville kunne hjelpe andre voldsofre.

6 Konklusjon

Som denne rapporten har vist var voldsoffererstatningen en viktig støtte for mange av de overlevende etter terrorangrepet på Utøya. Vi så at oppreisningen hadde betydning for ungdommene både konkret i deres hverdag og også i form av en symbolsk betydning, ved at de opplevde at erstatningsbeløpet kommuniserte noe på vegne av staten. Det viste seg at fleksibiliteten som ligger i ordningen var sentral fordi den ga hver enkelt mulighet til å avgjøre hva de trengte for å lette egen tilværelse. For noen betydde utbetalingen at de hadde økonomisk sikkerhet i perioden etter terrorangrepet, for andre representerte den et sikkerhetsnett for fremtiden eller et bidrag til økt livskvalitet. Fleksibiliteten som ligger i oppreisningserstatningen er imidlertid både en styrke ved ordningen og en kilde til problemer, fordi den også gir mottakerne ansvaret for å tillegge ordningen betydning og mening, noe som kan være utfordrende, spesielt for unge voldsofre. På den måten tillegges mottakere av voldsoffererstatning et stort ansvar, ved at de selv til dels må fortolke ordningen.

Når det gjelder oppreisningserstatningens symbolske betydning, altså den kommunikasjonshandlingen enkelte anså den for å være, så vi at noen av ungdommene opplevde at oppreisningen kommuniserte en anerkjennelse av dem som ofre. Andre opplevde at noen tok ansvar enten for dem eller for det som hadde skjedd på Utøya. For enkelte opplevdes imidlertid voldsoffererstatningen som et mislykket forsøk på å ta ansvar. Vi så også at kommunikasjonshandlingen oppreisningen kan forstås som, skjer i en sosial kontekst. Den betydningen ofre leser ut av voldsoffererstatningsordningen må derfor forstås i sammenheng med hvilke budskap som blir kommunisert til dem gjennom andre kanaler.

Når det gjaldt forståelsen for voldsoffererstatningsordningen varierte denne blant ungdommene. De vurderte sammenhengen mellom erstatningsutbetalingen og hendelsene på Utøya i tre ulike dimensjoner: Ut i fra et behovsperspektiv, i et straffeperspektiv og ved å se på beløpets størrelse som en vurdering av alvorlighetsgraden i det de hadde opplevd. Det er en grunnleggende problemstilling med oppreisningserstatningen at det er noe uklart hva man ønsker å erstatte. Alle de tre dimensjonene representerer derfor til en viss grad «riktige» fortolkninger. Hvordan man tolker ordningen kan imidlertid legge føringer for hvilken betydning den får for den enkelte. Vi så at flere informanter hadde ambivalente følelser koblet til oppreisningen, for eksempel fordi de var usikre på om trengte eller fortjente

pengene, samt at det opplevdes som ubehagelig at hendelsen de hadde vært utsatt for skulle kompenseres med penger. For dem som forsto voldsoffererstatningen innenfor straffeparadigmet fremkalte også dette ubehag hos enkelte, fordi de ikke ønsket å motta penger fra gjerningspersonen, for der igjennom å gi han en mulighet til å gjøre opp for seg.

Når det gjelder søknads- og utbetalingsprosessen så vi at mange var opptatt av standardiseringen av oppreisningsbeløpene som ble gjort ved at man tok utgangspunkt i de såkalte pilotsakene. Det varierte imidlertid om ungdommene opplevde det som positivt at de ble behandlet som en gruppe, ved at de på den måten slapp å argumentere for egen sak, eller om de opplevde at deres individuelle historie forsvant i søknadsprosessen. Mange var opptatt av at erstatningsoppgjøret skulle være rettferdig. Vi så imidlertid at et effektivt og objektivt oppgjør, som kan forstås som et rettferdig oppgjør fra rettssystemets side, ikke nødvendigvis oppfattes som rettferdig fra ofrenes ståsted. For dem kan ofte aspekter ved prosessen være viktigere for opplevelsen av rettferdighet, for eksempel at de opplever å bli sett og hørt som individer.

På grunn av de utfordringene som kan være knyttet til det å motta voldsoffererstatning, ser vi at klarere og mer entydig informasjon om formålet med oppreisningserstatningen, inkludert hva erstatningen er ment å dekke, samt hvordan den kan forstås i sammenheng med andre støtteordninger, hadde vært svært nyttig for de overlevende etter terrorangrepet på Utøya. Samtidig som denne informasjonen må være entydig og gå ut til alle, ser vi imidlertid også nytten i at noe informasjon er tilpasset den enkeltes behov. Her kan bistandsadvokaten spille en sentral rolle. Mens det for noen kan være viktig å ha en person å diskutere sin fortolkning av voldsoffererstatningen med, kan det for andre være mer nyttig å få bistand når det kommer til å forvalte erstatningspengene. Ved at informasjonen som gis angående voldsoffererstatningen blir mer entydig, men samtidig individuelt tilpasset, vil man kunne hjelpe hvert voldsoffer til å «oppreise seg selv».

Litteratur

- Aarli, R. (2013). Terrorangrepet 22. juli og straffesaken som kommunikasjon. I K. Nordlöf (Red.), *Argumentation i nordisk straffrätt*. Stockholm: Nordstedts Juridik.
- Appadurai, A. (1986). Introduction: commodities and the politics of value. I A. Appadurai (Red.), *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baumeister, R. F. (1991). *Meanings of life*. New York: The Guilford Press.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Dahlstrand, K. (2012). *Kränkning och upprättelse. En rättssociologisk studie av kränkningersättning till brottsoffer*. (PhD), Lund University, Lund, Sweden.
- Dyb, G., Jensen, T. K., Nygaard, E., Ekeberg, Ø., Diseth, T. H., Wentzel-Larsen, T., & Thoresen, S. (2014). Post-traumatic stress reactions in survivors of the 2011 massacre on Utøya Island, Norway. *204*(5), 361-367. doi: 10.1192/bjp.bp.113.133157
- Dyregrov, K. (2004). Bereaved parents' experience of research participation. *Social Science & Medicine*, 58(2).
- Enarsson, T. (2013). *Brottsoffer i rättskedjan: en rättsvetenskaplig studie av förhållandet mellan brottsoffers rättigheter och rättsväsendets skyldigheter*. Uppsala: Iustus.
- Engen, I. (2013). *Om beviskravet i voldsoffererstatningsloven § 3 fjerde ledd. Bør beviskravet senkes?* (Master), Universitetet i Oslo, Oslo.
- Englebrecht, C. M. (2011). The struggle for "ownership of conflict": An exploration of victim participation and voice in the criminal justice system. *Criminal Justice Review*, 36(2), 129-151. doi: 10.1177/0734016811399419
- Erstatningsnemnda for voldsofre (a). (2012). *ENV-2012-1698. Vedtak voldsoffererstatning - Pilotsak 3 - NN født xxxx93*.
- Erstatningsnemnda for voldsofre (b). (2012). *ENV-2012-1696. Vedtak voldsoffererstatning - Pilotsak 4 - NN født xxxx94*.
- Erstatningsnemnda for voldsofre (c). (2012). *ENV-2012-1699. Vedtak voldsoffererstatning - Pilotsak 5 - NN født xxxx83*.
- Fereday, J., & Muir-Cochrane, E. (2006). Demonstrating rigor using thematic analysis: A hybrid approach of inductive and deductive coding and theme development. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(1), 80-92.
- Friberg, S. (2010). *Kränkningersättning. Skadestånd för kränkning genom brott*. Uppsala: Iustus Förlag.
- Fujii, L. A. (2010). Shades of truth and lies: Interpreting testimonies of war and violence. *Journal of Peace Research*, 47(2), 231-241. doi: 10.1177/0022343309353097
- Grøvdal, Y., Saur, R., & Skaalerud, A. R. (2014). *En velvillig og oppmerksom tilhører. Mennesker som har vært utsatt for vold og deres møte med hjelpeapparatet og*

- politiet. (Rapport 2/2014). Oslo: Nasjonalt Kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Johannessen, A., Tufte, P. A., & Christoffersen, L. (2010). *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode, 4 utg.* Oslo: Abstrakt forlag.
- Johansson, S. (2011). *Rätt, makt och institutionell förändring. En kritisk analys av myndigheters samverkan i barnahus.* Lund: Lund University.
- Kruse, A. E., & Bergman, S. (2014). *"Jeg kan jo ikke kalle det noe annet enn vold.." En forskningsoversikt og en intervjustudie om mødres vold mot barn.* (Rapport 4/2014). Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Letschert, R., & Staiger, I. (2010). Introduction and definitions. I R. Letschert, I. Staiger, & A. Pemberton (Red.), *Assisting victims of terrorism. Towards a European standard of justice* (s. 1-30). London: Springer.
- Lødrup, P. (2006). Oppreisning - et praktisk rettsinstitutt. *Tidsskrift for erstatningsrett*, 3(4), 211-237.
- Miers, D. (2014). Offender and state compensation: Two decades of development and change. *International Review of Victimology*, 20(1), 145-168.
- Newman, E., & Kaloupek, D. (2004). The risks and benefits of participating in trauma-focused research Studies. *Journal of Traumatic Stress*, 17(5), 383-394. doi: 10.1023/B:JOTS.0000048951.02568.3a
- Nielsen, B. G., & Snare, A. (1998). *Viktimologi. Om forbrydelsens ofre: teori og praksis.* Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Oslo Tingrett. (2012). 22. julidommen. TOSLO-2011-188627-24 - RG-2012-1153. Lastet ned fra <https://lovdata.no/static/file/1016/toslo-2011-188627-24.pdf>.
- Park, C. L. (2010). Making sense of the meaning literature: An integrative review of meaning making and it's effect on adjustment to Stressful life events. *Psychological Bulletin*, 136(2), 257-301.
- Pemberton, A. (2010). Needs of victims of terrorism. I R. Letschert, I. Staiger, & A. Pemberton (Red.), *Assisting victims of terrorism. Towards a European standards of justice* (s. 73-141). London: Springer.
- Prop. 65 L (2011–2012). (2012). *Endringer i voldsoffererstatningsloven og straffeprosessloven.* Lastet ned fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop-65-l-20112012/id672775/?ch=3>.
- Robbestad, A. (2014). *Bistandsadvokaten, 3. utg.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Schneider, H. J. (2001). Victimological developments in the world during the past three decades: A study of comparative victimology—Part 2. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 45(5), 539-555.
- Schultz, M. (2008). *Kränkning. Studier i skadeståndsrättslig argumentation.* Stockholm: Jure.
- Shapland, J. (1984). Victims, the criminal justice system and compensation. *British Journal of Criminology*, 24(2), 131-149.
- Small, M. L. (2009). 'How many cases do I need?' On science and the logic of case studies in field-based research. *Ethnography*, 10(1), 5-38.
- Smith, J. A. (2011). Evaluating the contribution of interpretative phenomenological analysis. *Health Psychology Review*, 5(1), 9-27.

- Sundvollen-plattformen. (2013). *Politisk plattform for en regjering utgått av Høyre og Fremskrittspartiet*. Lastet ned fra <https://www.regjeringen.no/nb/dokumenter/politisk-plattform/id743014/>.
- Tømmerås, A. S. (2002). *Billighetserstatning - og andre offentlige erstatningsordninger*. Oslo: Universitetsforlaget.
- von Eyben, B. (2001). Alternative compensation systems *Tort Liability and Insurance* (s. 193-232). Stockholm: Stockholm Institute for Scandinavian Law.
- Vårt Land. (2012, 05.06). Advokat: For lave erstatningsbeløp etter 22. juli. Lastet ned fra <http://www.vl.no/2.618/advokat-for-lave-erstatningsbel%C3%B8p-etter-22-juli-1.27035>
- Wemmers, J.-A. (2010). The meaning of justice for victims. I S. G. Shoham, P. Knepper, & M. Kett (Red.), *International handbook of victimology* (s. 27-42). Boca Raton, London: CRC Press.

Formålet med rapporten «Men hva er det egentlig ment for?» har vært å undersøke hvordan de overlevende etter terrorangrepet på Utøya 22. juli 2011 opplevde det å få utbetalt voldsoffererstatning og da hovedsakelig hvordan de opplevde å få oppreisning. I rapporten har man både sett på hvordan ungdommene fra Utøya forstår voldsoffererstatningsordningen, samt hva det har betydd for dem å motta oppreisningserstatningen. Rapporten bygger på kvalitative intervjuer med 256 overlevende fra terrorangrepet på Utøya.

Det viste seg at det å motta oppreisning hadde stor betydning for mange av de overlevende etter terrorangrepet på Utøya, både som en konkret, finansiell støtte som forenklet deres hverdag, og også som en symbolsk handling, ved at de opplevde at voldsoffererstatningen kommuniserte noe på vegne av staten. Det kom frem at fleksibiliteten som ligger i oppreisningserstatningen var sentral fordi den ga hver enkelt mulighet til å avgjøre hva de behøvde for å lette egen tilværelse. Samtidig legger den fleksibiliteten et betydelig ansvar på erstatningsutbetalingens mottakere, ved at de selv til dels må fortolke ordningen. Dette kan være utfordrende, spesielt for unge voldsofre. Vi så derfor at tydeligere informasjon om formålet med oppreisningserstatningen, inkludert hva beløpet er ment å dekke, hadde vært svært nyttig for mange. Samtidig som denne informasjonen må være entydig og gå ut til alle, ser vi imidlertid også nytten i at noe informasjon er tilpasset den enkelte, i og med at de overlevende etter terrorangrepet på Utøya er en stor offergruppe med varierende behov.

Besøksadresse: Gullhaugveien 1-3, 5 etg, 0484 Oslo

Postadresse: Pb 181 Nydalen, 0409 Oslo

Tlf.: +47 22 59 55 00

Faks: +47 22 59 55 01

e-post: postmottak@nkvts.no

978-82-8122-093-5 (trykk)

978-82-8122-094-2 (pdf)

ISSN 0809-9103

Rapporter kan lastes ned fra: <http://www.nkvts.no>